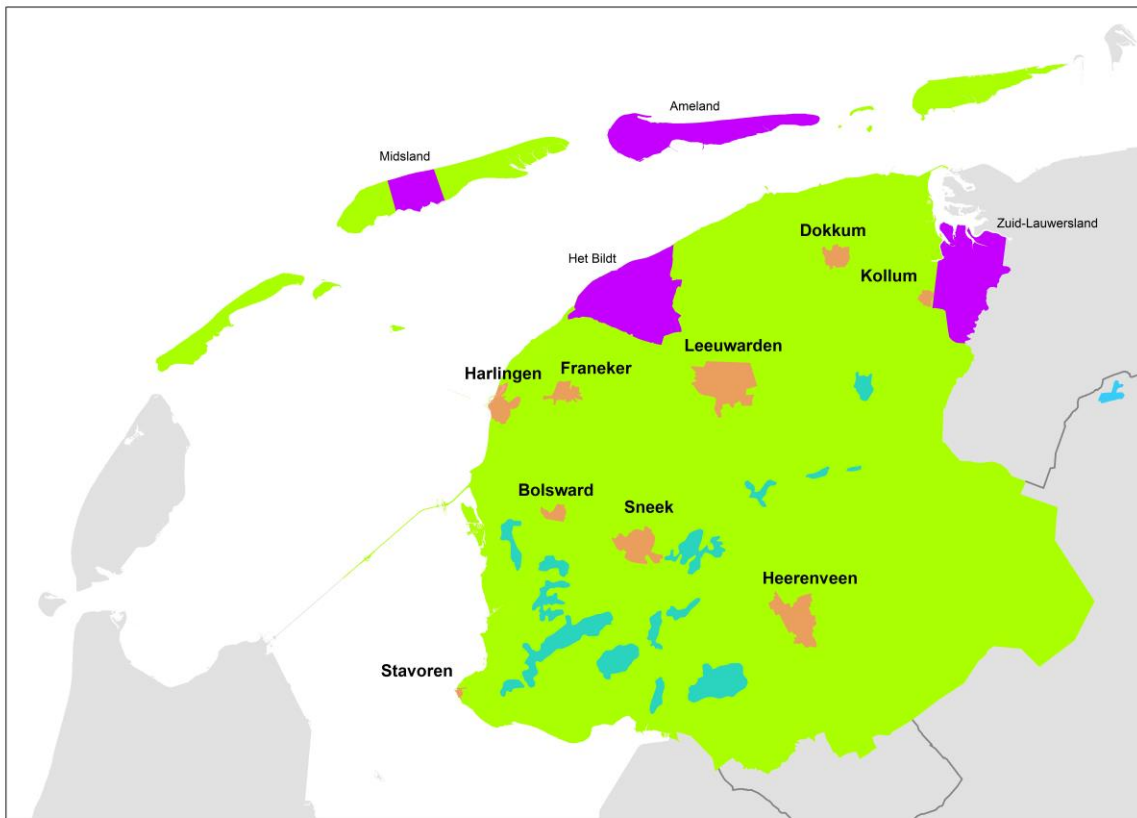

Fries-Nederlandse contactvariëteiten in Fryslân

Rapport voor de Nederlandse Taalunie

**Hans Van de Velde, Pieter Duijff, Siebren Dyk
Wilbert Heeringa en Eric Hoekstra**

Fries-Nederlandse contactvariëteiten in Fryslân

Rapport voor de Nederlandse Taalunie

**Hans Van de Velde, Pieter Duijff, Siebren Dyk
Wilbert Heeringa en Eric Hoekstra**

FA-nr. 1114

Fries-Nederlandse contactvariëteiten in Fryslân
Rapport voor de Nederlandse Taalunie

Copyright © 2019 Fryske Akademy (Postbus 54, 8900 AB Leeuwarden)
Auteurs: Hans Van de Velde, Pieter Duijff, Siebren Dyk, Wilbert Heeringa en Eric Hoekstra

Druk: CSL digitaal, Leeuwarden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.fryske-akademy.nl

Inhoud

1. INLEIDING.....	1
1.1 AANLEIDING EN ACHTERGROND.....	1
1.2 ONDERZOEKSOPDRACHT.....	2
1.3 OPZET VAN HET RAPPORT.....	2
2. BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN.....	3
2.1 FRIES-NEDERLANDSE CONTACTVARIËTEITEN.....	3
2.2 OVERZICHT WETENSCHAPPELIJKE LITERATUUR EN VOORUITBLIK WETENSCHAPPELIJKE DATABASE.....	4
2.3 OVERZICHT PARTIJEN EN ORGANISATIES CONTACTVARIËTEITEN	5
2.4 OVERZICHT BESTAANDE BRONNEN EN BASISMATERIALEN	5
2.5 BEHOEFTE EN WENSEN VAN GEBRUIKERS MET HET OOG OP MAATSCHAPPELIJKE BENUTTING	6
2.6 OPZET DOCUMENTATIE-, ONDERZOEKS- EN ONTWIKKELAGENDA	6
2.7 SAMENWERKINGSPARTNERS EN ONDERSTEUNINGSMOGELIJKHEDEN	7
3. VELDRAADPLEGING	11
3.1 ENQUÊTE.....	11
3.2 SYMPOSIUM.....	11
4. STADSFRIES	13
4.1 AFBAKENING	13
4.2 LINGUIÏSTISCHE KENMERKEN	15
4.2.1 <i>Fonetiek en fonologie</i>	16
4.2.2 <i>Morfologie</i>	16
4.2.3 <i>Syntaxis</i>	17
4.2.4 <i>Lexicon</i>	18
4.3 GEBRUIKERS.....	18
4.4 TAALHULPMIDDELEN.....	19
4.5 TAALGEBRUIK EN DRAAGVLAK	20
4.6 BEHOEFTE.....	21
5. BILDTS	23
5.1 AFBAKENING	23
5.2 LINGUIÏSTISCHE KENMERKEN	24
5.2.1 <i>Fonetiek en fonologie</i>	25
5.2.2 <i>Morfologie</i>	25
5.2.3 <i>Syntaxis</i>	26
5.2.4 <i>Lexicon</i>	26
5.3 GEBRUIKERS.....	26
5.4 TAALHULPMIDDELEN.....	27
5.5 TAALGEBRUIK EN DRAAGVLAK	28
5.6 BEHOEFTE.....	28
6. AMELANDS	31
6.1 AFBAKENING	31
6.2 LINGUIÏSTISCHE KENMERKEN	31
6.2.1 <i>Fonetiek en fonologie</i>	31
6.2.2 <i>Morfologie</i>	32
6.2.3 <i>Syntaxis</i>	33
6.2.4 <i>Lexicon</i>	34
6.3 GEBRUIKERS.....	36
6.4 TAALHULPMIDDELEN.....	36
6.5 TAALGEBRUIK EN DRAAGVLAK	37
6.6 BEHOEFTE.....	37

7. MIDSLANDS	39
7.1 AFBAKENING	39
7.2 LINGUIÏSTISCHE KENMERKEN	40
7.2.1 <i>Fonetiek en fonologie</i>	40
7.2.2 <i>Morfologie</i>	41
7.2.3 <i>Syntaxis</i>	41
7.2.4 <i>Lexicon</i>	41
7.3 GEBRUIKERS.....	41
7.4 TAALHULPMIDDELEN.....	42
7.5 TAALGEBRUIK EN DRAAGVLAK	42
7.6 BEHOEFTE.....	42
8. ZUID-LAUWERSLANDS	45
8.1 AFBAKENING	45
8.2 LINGUIÏSTISCHE KENMERKEN	46
8.3 GEBRUIKERS.....	46
8.4 TAALHULPMIDDELEN.....	46
8.5 TAALGEBRUIK EN DRAAGVLAK	46
8.6 BEHOEFTE.....	47
LITERATUURVERWIJZINGEN	49
BIJLAGEN.....	51
BIJLAGE 1. DE ONDERZOEKSOPDRACHT VAN DE TAALUNIE (10-5-2017)	51
BIJLAGE 2. HET PROGRAMMA VAN DE VELDRAADPLEGING (7-10-2017).....	52
BIJLAGE 3. DE VRAGENLIJST VAN DE VELDRAADPLEGING.....	53

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

Aanleiding

De Nederlandse Taalunie heeft aan de Fryske Akademy opdracht gegeven om een onderzoek uit te voeren naar de taalkundige positie en het functioneren van de zogenaamde 'contactvariëteiten Nederlands - Frysk' in Fryslân.

De aanleiding tot dat onderzoek is de aanvraag van het Bildts tot erkenning als regionale taal in deel II van het Europees Handvest. De Nederlandse overheid heeft de Nederlandse Taalunie om advies gevraagd. Die heeft hierover negatief geadviseerd omdat het Bildts volgens haar niet zozeer een aparte cultuurtaal is, maar een gemengde variëteit van het Nederlands en het Fries. Tegelijkertijd heeft de Nederlandse Taalunie aangegeven dat het Bildts een bijzondere plaats inneemt in het Nederlandse taallandschap, en dat het – net als andere variëteiten die ontstaan zijn uit contact tussen het Nederlands en het Fries – gerichtere ondersteuning verdient. De Nederlandse regering heeft het advies van de Nederlandse Taalunie gevolgd en heeft in november 2016 de aanvraag tot officiële erkenning afgewezen.

In het voorjaar van 2017 zijn de Nederlandse Taalunie, de Provinsje Fryslân en de Fryske Akademy bij elkaar gekomen om te bespreken hoe deze ondersteuning geconcretiseerd kan worden. Ze hebben besloten om samen te onderzoeken hoe ze meer taalkundige samenwerking ten behoeve van de Fries-Nederlandse contactvariëteiten kunnen opzetten en entameren. Dit rapport is daar een product van.

Tijdens de voorbereiding van dit rapport deden zich kansen voor om – op korte termijn – enkele onderzoeksvoorstellen uit te werken en financiering daarvoor aan te vragen, o.a. bij het KNAW Onderzoeksfonds, enkele gemeenten, stichtingen en particuliere subsidiënten. Dat is ook de reden waarom de oplevering van dit rapport wat langer geduurd heeft dan oorspronkelijk gepland was. Die aanvragen waren niet allemaal succesvol, maar hebben wel al tot enkele toezeggingen geleid, specifiek voor documentatie van de Zuid-Lauwerslandse variëteiten.

Achtergrond

Het Nederlands is de officiële taal van Nederland. Het Fries is erkend als tweede rijkstaal in de Provinsje Fryslân, en wordt beschermd volgens de delen II en III van het Europees Handvest voor Minderheidstalen. Daarnaast zijn van de regionale variëteiten Nedersaksisch en Limburgs erkend als regionale taal volgens deel II van dat Handvest.

Het Fries heeft een andere geschiedenis dan het Nederlands. Waar het Nederlands nauw verwant is met het Duits, is het Fries in oorsprong nauw verwant met het Engels. Het Fries is mede op grond van zijn eigen geschiedenis dan ook door de Nederlandse staat erkend als tweede rijkstaal, rechtsgeldig binnen de grenzen van de Provinsje Fryslân. Een lange voorgeschiedenis van tweetaligheid heeft ertoe geleid dat er binnen de provinciegrenzen een aantal nieuwe taalvariëteiten zijn ontstaan uit contact tussen Friese en Nederlandse taalvariëteiten. De aard van het contact, dat wil zeggen de historisch maatschappelijke context, wordt weerspiegeld in de manier waarop de woorden en de taalregels 'gemengd' zijn in de contacttaal. Die Fries-Nederlandse contacttalen zijn dan ook een belangrijk cultuurhistorisch verschijnsel dat ons veel leert over de menselijke geest, de maatschappij en de geschiedenis. Kortom, de provincie fungeert als *Taallaboratorium Fryslân*. De Fries-Nederlandse contacttalen behoren tot het cultuurhistorisch erfgoed en zijn van groot belang voor de taalwetenschap, zie bijvoorbeeld Jonkman & Versloot (2013). Linguïstisch en taalsociologisch gezien zijn deze contactvariëteiten geen Fries en vallen ze buiten het taalbeleid Fries, dat de gezamenlijke verantwoordelijkheid is van provincie en rijk. Door hun geografische situering, taaleilanden in het Friestalig gebied, en hun eigen identiteit, hebben ze zich grotendeels onttrokken aan het oog van de Nederlandse dialectologie. De Provinsje Fryslân besteedt echter al enige tijd bijzondere aandacht aan de Fries-Nederlandse contactvariëteiten in haar streektaalbeleid. Ook de Nederlandse Taalunie heeft aangegeven dat deze variëteiten in haar taalvariëteitbeleid een plaats moeten hebben, en wil er in samenwerking met andere betrokkenen in de nabije toekomst extra aandacht aan besteden. De

Fryske Akademy heeft naast het Fries ook de andere in Fryslân gesproken taalvariëteiten, en het contact ertussen, expliciet in haar onderzoeksagenda opgenomen.

1.2 Onderzoeksopdracht

De Nederlandse Taalunie heeft aan de Fryske Akademy een onderzoeksopdracht gegeven, die is opgenomen in Bijlage 1 van dit rapport. Deze opdracht heeft de indeling als volgt bepaald van de afzonderlijke hoofdstukken 4 tot en met 8, waarin de verschillende taalvariëteiten beschreven worden:

1. Afbakening

Overzicht en beschrijving van de contactvariëteiten Nederlands - Fries. Over welke taalvariëteiten hebben we het en welke niet, en wat is erover bekend?

2. Linguïstische kenmerken

Overzicht van de wetenschappelijke (taalkundige) literatuur over deze contactvariëteiten en inventarisatie van inzichten en leemten, inclusief, bij dit punt en hierna, aanleg van een digitale database met publicaties, die zo veel mogelijk wordt ontsloten.

3. Gebruikers

Overzicht van de wetenschappelijke (taalsociologische) literatuur over de gebruikers van de taalvariëteit: wie zijn het, wanneer spreken ze het, met wie spreken ze het en gerelateerde vragen.

4. Taalhulpmiddelen.

Overzicht van bestaande bronnen en basismaterialen voor gebruikers van deze contactvariëteiten, zoals woordenlijsten, digitale databases, talige hulpmiddelen en andere mogelijke faciliteiten.

5. Taalgebruik en draagvlak

Overzicht van partijen en organisaties die met deze contactvariëteiten bezig zijn en wat ze doen met betrekking tot onderwijs, cultuur en andere sectoren van de maatschappij.

6. Behoeften

Eerste aanzet tot een eerste documentatie-, onderzoeks- en ontwikkelingsagenda.

In hoofdstuk 2 volgen naar aanleiding van de onderzoeksopdracht van de Taalunie onze bevindingen en aanbevelingen, met daarbij een overzicht van samenwerkingspartners en ondersteuningsmogelijkheden voor concrete projecten in het kader van de bovengenoemde agenda, met aandacht voor realisatie en integratie binnen reguliere overheden en hun financieringsmogelijkheden.

1.3 Opzet van het rapport

In hoofdstuk 2 presenteren we de belangrijkste bevindingen en aanbevelingen uit dit rapport. We volgen in hoofdstuk 2 de structuur van de onderzoeksopdracht. We proberen zoveel mogelijk het niveau van afzonderlijke variëteiten te overstijgen, maar geven wel aan over welke variëteiten we het minste kennis hebben en waar een taalkundige basisdocumentatie hoogdringend is. Vervolgens presenteren we de resultaten van de verschillende deelstudies. Over de veldraadpleging wordt gerapporteerd in hoofdstuk 3. De in hoofdstukken 4 tot en met 8 gepresenteerde informatie is gebaseerd op een uitgebreide literatuurstudie en eigen additioneel onderzoek, op informatie uit de veldraadpleging en op informatie verkregen in informele gesprekken met contacten uit het werkveld. Hoofdstuk 9 geeft een overzicht van het beschikbare bronnenmateriaal. Dat is ook in digitale vorm beschikbaar. In de Bijlagen 2 en 3 vinden we het programma van de veldraadpleging en de vragenlijst die is rondgestuurd.

2. Bevindingen en aanbevelingen

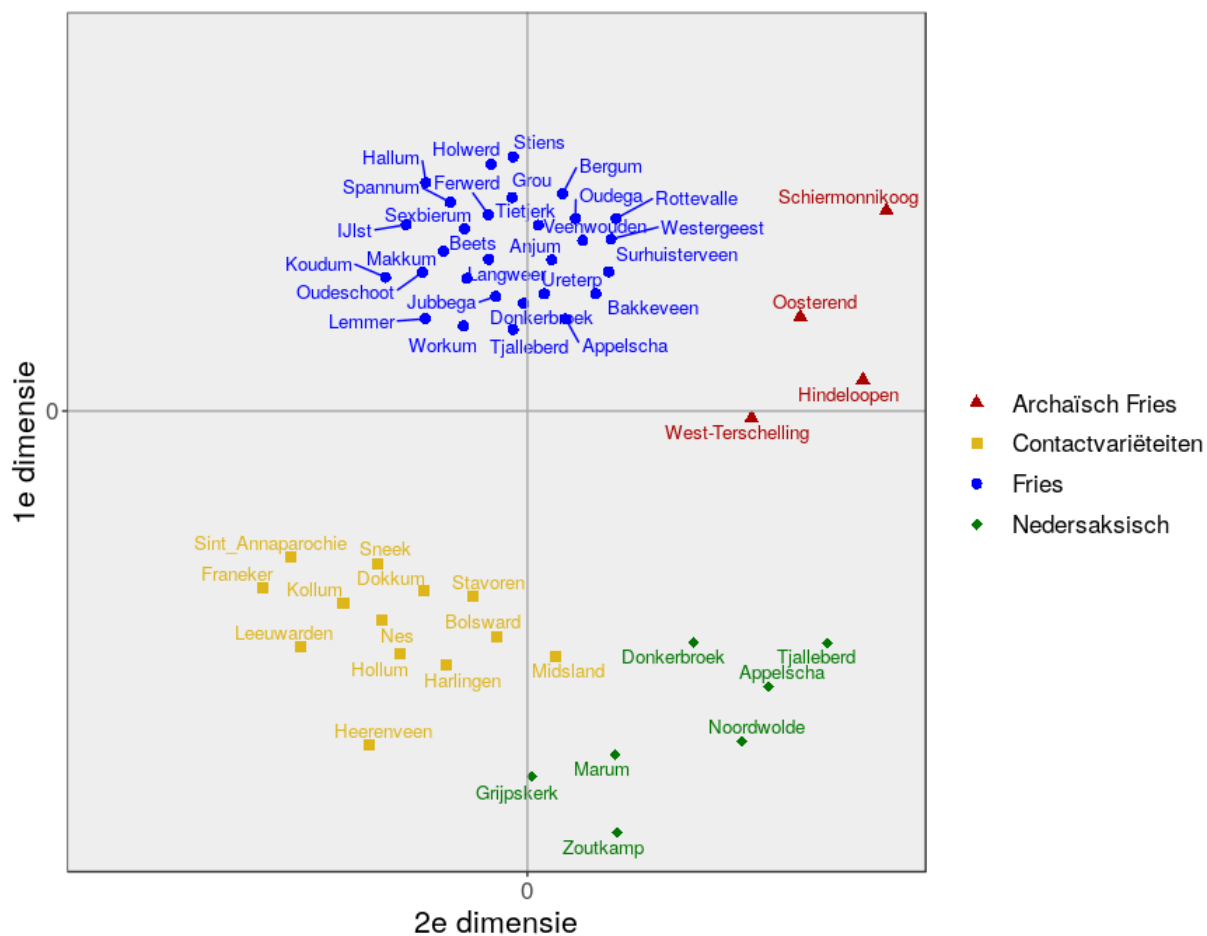
2.1 Fries-Nederlandse contactvariëteiten

De variëteiten die we in het rapport bespreken, vatten we samen onder de noemer contactvariëteiten. De Fries-Nederlandse contactvariëteiten zijn de in de Provinsje Fryslân gesproken taalvariëteiten die ontstaan zijn uit het contact tussen Nederlands en Fries, en die taalkundig gezien heel wat eigenschappen delen met beide talen. Ook qua beleid vallen ze onder de paraplu van zowel het Nederlandse als het Friese taalgebied. We gebruiken hier niet de term mengtalen. Deze term wordt in de taalkunde doorgaans gebruikt voor een specifieke vorm van contactvariëteiten, die abrupt ontstaan zijn uit twee of meer talen die niet nauw verwant zijn (Matras en Bakker 2008). Aangezien de Stadsfrieze variëteiten historisch gezien geleidelijk ontstaan zijn en nauw verwant zijn aan de Hollandse dialecten, duiden we hen niet als mengtalen. Hieronder volgen de in Fryslân voorkomende contactvariëteiten die in dit rapport bestudeerd worden:

- het Stadsfries van Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Heerenveen, Kollum, Leeuwarden, Sneek en Stavoren (hoofdstuk 4)
- het Bildts (hoofdstuk 5)
- het Amelands (hoofdstuk 6)
- het Midlands op Terschelling (hoofdstuk 7)
- het Zuid-Lauwerslands (hoofdstuk 8)

Uit dialectometrisch onderzoek van Heeringa (2005) naar de verschillen en overeenkomsten tussen de in Fryslân gesproken taalvariëteiten, gebaseerd op dialectmateriaal dat begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw verzameld werd, komen de contactvariëteiten als een afzonderlijk cluster naar voren, duidelijk verschillend van zowel de Friese als de Nedersaksische variëteiten. De metingen van Heeringa (2005) zijn gebaseerd op variatie in woordenschat, klankcomponenten en morfologie. De grafiek in Figuur 2.1 is het resultaat van een multidimensionale schaalanalyse op basis van deze metingen. Opvallend is dat de variëteit van Franeker meer verwantschap met het Bildts (hier vertegenwoordigd door Sint Annaparochie) vertoont dan met de andere Stadsfrieze variëteiten. Van de Zuid-Lauwerslandse variëteiten zijn er geen gegevens.

In ieder hoofdstuk komen de onderdelen van de onderzoeksopdracht aan bod. Het Hindeloopers, Schiermonnikoogs, en het op Terschelling gesproken Oosters, in de variant zelf Aasters genoemd, en Westers vallen hierbuiten omdat dit Friese variëteiten zijn. Het Stellingwerfs wordt evenmin betrokken bij deze inventarisatie omdat het formeel valt onder het Nedersaksisch, waarvoor de Nederlandse overheid een specifiek beleid heeft. De dialecten gesproken in Noord-Holland, aangeduid als West-Friese dialecten, vallen ook buiten de hier behandelde contactvariëteiten, aangezien ze niet onder de Provinsje Fryslân vallen.

Figuur 2.1 Verhoudingen tussen 53 taal- en dialectvariëteiten in Fryslân op basis van variatie in woordenschat, klankcomponenten en morfologie. Friese variëteiten hebben blauwe stippen, archaïsch-Friese variëteiten rode driehoeken, contactvariëteiten gele vierkanten en Nedersaksische variëteiten groene diamanten.

2.2 Overzicht wetenschappelijke literatuur en vooruitblik wetenschappelijke database

In de hoofdstukken 4 tot en met 8 wordt per variëteit de wetenschappelijke literatuur over de Fries-Nederlandse contactvariëteiten aangehaald. We hebben daarbij gestreefd naar volledigheid. De bibliografische gegevens staan opgesomd in de Literatuurverwijzingen. De wetenschappelijke literatuur is opgeslagen in een database, waar mogelijk zijn daaraan digitale versies van de artikelen of boeken gekoppeld. Op dit ogenblik is de database enkel intern op de Fryske Akademy raadpleegbaar. Op termijn komt deze database openbaar beschikbaar, maar daarvoor moeten eerst nog enkele kwesties rond auteursrecht opgelost worden. Deze database zou vervolgens ook gekoppeld kunnen worden aan een grotere database met wetenschappelijke literatuur over Nederlandse en Friese variëteiten. Wij bevelen aan die te integreren in een Nederlands-Vlaams platform over de Friese en Nederlandse variëteiten (met data uit woordenboeken, en uit fonologische, morfologische en syntactische materiaalverzamelingen en atlanten), bij voorkeur ook gekoppeld aan een Geografisch Informatiesysteem (GIS). Dit is een project dat zou uitgevoerd moeten worden door een samenwerkingsverband van het Instituut voor de Nederlandse Taal, het Meertens Instituut en de Fryske Akademy. Die moeten gezamenlijk verkennen welke universitaire partners daarbij verder betrokken moeten worden en of dit kan worden ondergebracht in een Europees project (CLARIN).

2.3 Overzicht partijen en organisaties contactvariëteiten

Voor de specifieke partijen per contactvariëteit: zie de desbetreffende secties in hoofdstukken 4, 5, 6 en 7.

Vanuit de overheid gezien is het taalbeleid voor de contactvariëteiten een bevoegdheid van de respectieve gemeenten (situatie 1 januari 2019) waarin ze voorkomen: Achtkarspelen, Ameland, Harlingen, Leeuwarden, Noardeast-Fryslân, Súdwest-Fryslân, Terschelling en Waadhoeke. De Provinsje Fryslân en het Rijk zouden dit beleid mogelijk moeten maken. In de opstartfase is extra financiële ondersteuning vanuit de overheid wenselijk (en noodzakelijk).

Op dit ogenblik ontplooiën de gemeenten Achtkarspelen, Noardeast-Fryslân en Waadhoeke de meeste initiatieven op dit terrein.

Van de politieke partijen lijkt er op dit ogenblik in Fryslân enkel belangstelling van de Fryske Nasjonale Partij (FNP). Wij adviseren dat gemeentelijke ambtenaren zo spoedig mogelijk de contactvariëteiten bij de Provinciale Staten van Fryslân en de provinciale afdelingen van de politieke partijen onder de aandacht brengen.

Het wetenschappelijk onderzoek naar Fries-Nederlandse contactvariëteiten is vooral het domein van de Fryske Akademy en het Meertens Instituut. De samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen richtte zich tot nu toe vooral op Fries en meertaligheid (Goffe Jensma en medewerkers), maar zal uitgebreid worden naar het Centrum voor Groninger Taal en Cultuur (Goffe Jensma, Martijn Wieling), in het bijzonder met het oog op de studie van de contactvariëteiten aan de grens met Groningen (Zuid-Lauwerslands), die vermoedelijk ook door het Nedersaksisch beïnvloed zijn. Daarnaast zijn ook Versloot (Universiteit van Amsterdam, leerstoel Germaanse taalkunde) en Reitze Jonkman (NHL Stenden Hogeschool), op dit terrein actief. Ook binnen het Leeuwarder Multilingualism Laboratory in oprichting (samenwerking Rijksuniversiteit Groningen-Campus Fryslân, Rijksuniversiteit Groningen, Fryske Akademy, NHL Stenden Hogeschool) liggen kansen om deze contactvariëteiten verder te onderzoeken rond maatschappelijke insteken zoals taaloverdracht, technologie, recht en gezondheidszorg. In het kader van een nieuw in te stellen leerstoel Sociolinguïstiek, met bijzondere aandacht voor de taalsituatie in Fryslân, aan de Universiteit Utrecht, zal ook daar dit onderwerp op meer wetenschappelijke belangstelling kunnen rekenen van onderzoekers en studenten.

2.4 Overzicht bestaande bronnen en basismaterialen

Een overzicht van de bestaande bronnen en basismaterialen zoals woordenboeken, grammatica's, leermiddelen en andere talige hulpmiddelen wordt gegeven in de secties 4.4 (Stadsfries), 5.4 (Bildts), 6.4 (Amelands), 7.4 (Midslands) en 8.4 (Zuid-Lauwerslands). Enkel voor het Bildts kunnen we spreken van een lichte vorm van standaardisering van de schrijftaal, vooral via het Bildts woordenboek.

De meeste variëteiten hebben wel een basiswoordenlijst of een woordenboek. In heel wat gevallen is die op wetenschappelijk verantwoorde wijze tot stand gekomen. De spelling is niet vastgelegd, hoewel er bijvoorbeeld voor het Bildts ondertussen toch wel een conventie ontstaan is en de woordenboeken voor de andere variëteiten als een leidraad kunnen functioneren. Er dient hier op gewezen te worden dat er nauwelijks geschreven wordt in de Fries-Nederlandse contactvariëteiten. Volledige hedendaagse grammaticale beschrijvingen van specifieke variëteiten zijn er niet, maar enkele variëteiten zijn op dat vlak toch redelijk goed gedocumenteerd. De beschrijvingen van het klanksysteem zijn doorgaans summier en nooit met moderne analysetechnieken onderbouwd. Het aantal geschreven bronnen is zeer beperkt, gesproken bronnen zijn er nauwelijks, zijn niet vindbaar of zijn niet toegankelijk. Digitale taalhulpmiddelen ontbreken volledig en ook het educatief materiaal is zeer schaars.

Ook voor de wetenschappelijke studie van de contactvariëteiten is behoefte aan gesproken en (waar relevant/bestaand) geschreven materiaal. De Zuid-Lauwerslandse variëteiten zijn het belangrijkste gat in onze kennis van geografische variatie in het Nederlandse taalgebied. Hun relatieve isolement in de provincie, en hun bijzondere status als contactvariëteiten, op de grens van Fries, Nederlands en Nedersaksisch is daar deels verantwoordelijk voor, maar verheft ze tegelijkertijd tot een bijzonder interessant onderzoeksobject in het (internationale) onderzoek naar taalverandering door taalcontact.

Omdat deze variëteiten vooral nog door de oudere generatie vloeiend en dagelijks gesproken worden, is documentatie van deze variëteiten een absolute prioriteit.

2.5 Behoeften en wensen van gebruikers met het oog op maatschappelijke benutting

Wat betreft de publicaties *in* de bestudeerde taalvariëteiten hebben we niet naar volledigheid gestreefd in de rapportage. Wel hebben we het in algemene termen onderzocht en noemen we de belangrijkste of – bij ons weten soms enige – publicatie. Hiervoor is veel meer onderzoek nodig en de verwachting is dat de lopende digitalisering van historische teksten en van geluidsopnamen uit Fryslân dit proces in de nabije toekomst zal vereenvoudigen en versnellen en nieuwe (onuitgegeven) bronnen aan het licht zal brengen. We mogen ook niet vergeten dat sinds de 16^e eeuw het Nederlands als schrijftaal in Fryslân functioneert en dat er zelfs relatief weinig geschreven Fries is overgeleverd.

Als eerste noemen we dat uit de veldraadpleging (zie hoofdstuk 3) bleek dat er een grote en dringende behoefte bestaat aan (i) geschikt en aantrekkelijk taalmateriaal voor jonge kinderen en (ii) materiaal en expertise voor taal en cultuuroverdracht ten bate van de ouderenzorg.

Daarnaast hebben het werkveld en de taalgebruikers vooral behoefte aan goede beschrijvingen van de taalvariëteit zelf en bijbehorend tekst- en spraakmateriaal. Ook bij die variëteiten die verhoudingsgewijs al redelijk beschreven en bestudeerd zijn, zoals het Bildts en het Amelands, is die behoefte groot. Men wenst daarom een digitaal portaal dat alle informatie (taalkundig, taalsociologisch, wetgeving, contactinformatie, ondersteuning, tips, voorbeeldmateriaal enz.) samenbrengt en toegankelijk maakt voor de verschillende doelgroepen. Dit portaal moet zowel variëteitspecifiek te benaderen zijn, als vanuit verschillende onderwerpen over de variëteiten heen. De informatie moet permanent geactualiseerd worden en het beheer van het portaal moet in professionele handen zijn en op de lange termijn gegarandeerd worden.

Het werkveld is ervan overtuigd dat de gemeenschap het taalbeleid zelf moet dragen en uitvoeren, waarbij gemeente, vrijwilligers en professionals samenwerken, maar dat de overheid (provincie en rijk) de opstart dient te stimuleren. Zij dringen aan op een professionele streektaalconsulent mengvariëteiten die een aantal coördinerende en faciliterende taken heeft en het lokale niveau ondersteunt. Ook is men voorstander van – waar men dat wenst – het benoemen van een taalburgemeester per variëteit. Dat zou een tijdelijke functie moeten zijn, bekleed door een vrijwilliger, die optreedt als coördinator, stimulator en verbinder tussen de verschillende sectoren (met name cultuur, zorg, onderwijs en bedrijfsleven) van de maatschappij.

2.6 Opzet documentatie-, onderzoeks- en ontwikkelagenda

We geven een eerste aanzet voor de documentatie-, onderzoeks- en ontwikkelagenda. We zien dit vooral ook als een voorzet voor een discussie hierover met de betrokken en beoogde partijen, die dan verder uitgezet kan worden.

1. Dringende documentatie van de niet-beschreven contactvariëteiten in het Zuid-Lauwerslands. Dit is in de eerste plaats nodig uit taalwetenschappelijk en cultuurhistorisch perspectief. Een projectvoorstel is hiervoor uitgewerkt en, na vooroverleg, eerst aan de lokale overheden ter subsidie voorgelegd. In de eerste fase wordt het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-Projectmateriaal met taalkundige basisgegevens in de dorpen in dit gebied afgenomen, geanalyseerd en gerapporteerd. Het is de bedoeling om op basis daarvan de vitaliteit en de linguïstische kenmerken van die variëteiten te onderzoeken en te bepalen wat de desiderata zijn op het vlak van wetenschappelijk onderzoek en taalbeleid.
2. Even dringend is de documentatie van het Midlands. Het woordenboekgroepje verdient dringend ondersteuning, en er is behoefte aan een goed toegankelijke grammaticale beschrijving. Ook een hedendaagse beschrijving van de uitspraak ontbreekt.
3. Het documenteren van de Stadsfrieze variëteiten die nauwelijks bestudeerd zijn: Kollum en Heerenveen.

4. Het Amelands is al redelijk goed gedocumenteerd en bestudeerd. Daarom is het een uitstekende kandidaat voor (fundamenteel) wetenschappelijk onderzoek gericht op (i) processen van taalverlies en taalverandering in het hedendaagse Amelands; (ii) het ontstaan van het Amelands als Fries-Nederlandse contactvariëteit. Dergelijk onderzoek heeft zich tot nu toe vooral bezig gehouden met het Stadsfries, maar het Amelands, dat meer Friese kenmerken heeft, zou meer inzicht verschaffen in ontleningshiërarchieën in nauw verwante talen.
5. Het maken van taalmateriaal voor jonge kinderen, voor die variëteiten waar er behoefte aan is.
6. Het leveren van expertise en het maken van materiaal voor taal- en cultuuroverdracht ten bate van personeel werkzaam in de ouderenzorg.
7. Urgent: een inventarisatie en evaluatie van de bestaande en de in ontwikkeling zijnde infrastructuur op het gebied van digitale taalhulpmiddelen en onderzoeksinfrastructuur, met het oog op de ontwikkeling van een dergelijke infrastructuur voor de contactvariëteiten. Die inventarisatie zou zich moeten richten op de faciliteiten voor het Nederlands en het Fries en internationaal op die voor kleine talen.
8. Digitale taalinfrastructuur
 - a. Het maken van een opzet (inclusief fasering, behoeften en begroting) voor het ontwikkelen en vervolgens onderhouden van een digitaal portaal ten behoeve van de taalgebruikers dat alle informatie (taalkundig, taalsociologisch, wetgeving, contactinformatie, ondersteuning, tips, voorbeeldmateriaal enz.) samenbrengt en toegankelijk maakt voor de verschillende doelgroepen. Dit portaal moet zowel variëteitspecifiek, als vanuit verschillende onderwerpen over de variëteiten heen te benaderen zijn. De informatie moet permanent geactualiseerd worden en het beheer van het portaal moet in professionele handen zijn en op de lange termijn gegarandeerd worden.
 - b. Het maken van een database waarin alle linguïstische informatie van de contactvariëteiten op dezelfde manier is opgeslagen en voor onderzoek ontsloten kan worden (lexicon, fonetiek, fonologie, morfologie, syntaxis). Dit moet ook via het portaal toegankelijk worden.
 - c. Het aanleggen en ontsluiten van een rechtenvrij corpus geschreven en gesproken taalmateriaal dat toegankelijk en doorzoekbaar is voor zowel taalgebruikers (via het in 8.a. genoemde digitale portaal) als onderzoekers. Dit corpus is ook een goede basis voor de taalkundige descriptie van de variëteiten.
9. Het professioneel ondersteunen van vrijwilligers en gemeenten bij de ontwikkeling van taalbeleid, talig materiaal, organisatieactiviteiten
 - a. door taalexperts en didactici (bijvoorbeeld ondersteuning ontwikkeling lesmateriaal, advies bij maken woordenboek);
 - b. door een streektaalconsulent contactvariëteiten;
 - c. door bestaande organisaties op het gebied van taal.
10. Longitudinaal onderzoek naar gebruik van en attitudes tegenover de contactvariëteiten, in samenhang met gebruik Fries en Nederlands (taalbarometer). Zowel vanuit beleidsmatig als wetenschappelijk oogpunt (onderzoek naar meertaligheid en taalverschuiving, invloed taalbeleid) is dit prioritair.
11. Een fundamenteel onderzoeksprogramma naar de vorming van contactvariëteiten en de rol van taalverwantschap, individuele tweetaligheid en historische en hedendaagse sociaalgeografische factoren.

2.7 Samenwerkingspartners en ondersteuningsmogelijkheden

In tabel 2.1 staat een overzicht van de partners en ondersteuningsmogelijkheden voor de documentatie-, onderzoeks- en ontwikkelagenda die in de voorgaande sectie geschetst is. De eerste kolom verwijst naar de nummering gebruikt in sectie 2.6. Bij ondersteuningsmogelijkheden noemen we de mogelijke externe financieringsbronnen.

Topic	Partners	Ondersteuning
1	Fryske Akademy Meertens Instituut	Lokale overheid (gemeenten) Provinsje Fryslân Culturele fondsen Lokale sponsoren
2	Fryske Akademy Meertens Instituut	Lokale overheid (gemeenten) Provinsje Fryslân Culturele en wetenschappelijke fondsen Lokale sponsoren
3	Fryske Akademy Tresoar Universiteit van Amsterdam (Versloot) NHL Stenden Hogeschool (Jonkman) Meertens Instituut	Lokale overheid (gemeenten) Provinsje Fryslân Culturele fondsen Lokale sponsoren
4	Fryske Akademy Meertens Instituut	KNAW Onderzoeksfonds NWO
5	Fryske Akademy Afûk Taalsintrum Cedin Bedrijven zoals Grendel Games en Novolanguage	Lokale overheid (gemeenten) Provinsje Fryslân Culturele fondsen
6	Fryske Akademy Afûk Taalsintrum Cedin Bedrijven zoals Grendel Games en Novolanguage	Provinsje Fryslân Rijk Culturele fondsen Europese fondsen
7	Fryske Akademy Instituut voor de Nederlandse Taal Meertens Instituut Centre for Language and Speech Technology/ Radboud Universiteit Centrum Groninger Taal en Cultuur CLARIN-NL	Provincies Rijk
8a	Fryske Akademy Instituut voor de Nederlandse Taal Meertens Instituut Centrum Groninger Taal en Cultuur/ Centre for Language and Speech Technology/ Radboud Universiteit	Taalunie Provincies Streektaalorganisaties
8b	Fryske Akademy Instituut voor de Nederlandse Taal Meertens Instituut	NWO CLARIAH-PLUS
8c	Fryske Akademy Instituut voor de Nederlandse Taal Meertens Instituut	NWO CLARIAH-PLUS Provincies
9a	Fryske Akademy Afûk Taalsintrum Cedin NHL Stenden Hogeschool	Provinsje Fryslân Rijk
9b	Fryske Akademy Afûk Provinsje Fryslân	Provinsje Fryslân
9c	Lokale organisaties Stichting Nederlandse Dialecten	Provinsje Fryslân Lokale overheid (gemeenten)

10	Fryske Akademy Meertens Instituut Rijksuniversiteit Groningen Medewerkers universiteiten	Taalunie Provinsje Fryslân Lokale overheid (gemeenten)
11	Fryske Akademy Meertens Instituut Medewerkers universiteiten	KNAW Onderzoeksfonds NWO Europese onderzoeksfonds

Tabel 2.1. Partners en ondersteuningsmogelijkheden voor de documentatie-, onderzoeks- en ontwikkelagenda contactvariëteiten Fries-Nederlands.

3. Veldraadpleging

De veldraadpleging is op verzoek van en in overleg met de provinciale ambtenaren in twee stappen uitgevoerd. Eerst is er een enquête uitgestuurd naar organisaties die zich met de problematiek bezighouden, vervolgens is er een symposium georganiseerd waar over de problematiek werd gediscussieerd. Op verzoek van de provincie zijn ook vertegenwoordigers van het Hindeloopers, Schiermonnikoogs, Oosters en Westers in de veldraadpleging betrokken, hoewel dat geen Fries-Nederlandse contactvariëteiten zijn, maar Friese variëteiten (die weliswaar wat sterker afwijken van de andere Friese variëteiten). De op die manier verkregen specifieke informatie over deze variëteiten (in de realiteit beperkt tot het Hindeloopers) is niet opgenomen in dit rapport.

3.1 Enquête

Medewerkers van de provincie en de Fryske Akademy hebben samen een vragenlijst opgestuurd met het doel informatie te verzamelen bij organisaties en individuen die zich met de contactvariëteiten bezighouden. Daarbij zijn vragen gesteld over de naamgeving, inschatting gebruiksfrequentie (domeinen onderzoek, rol leeftijd), presentatie en zichtbaarheid, organisatie en behoeften. Zie Bijlage 1 voor de volledige vragenlijst. De vragenlijst is door Alex Riemersma, taalambtenaar bij de Provinsje Fryslân, samen met een uitnodiging voor het symposium, verstuurd op 24 juli 2017, zes weken later heeft de Fryske Akademy een herinnering gestuurd. We hebben slechts één ingevulde enquête teruggestuurd gekregen. Aangezien die over het Hindeloopers gaat, valt die ook nog buiten het bestek van dit rapport. Het gebrek aan respons zorgt ervoor dat vooral punten 3, 4 en 5 uit de onderzoeksopdracht moeilijk te beantwoorden zijn. Daarnaast geeft het ook een indicatie van het beperkte organisatorische draagvlak dat er op dit moment voor deze mengvariëteiten is.

3.2 Symposium

Op zaterdag 7 oktober 2017 vond een symposium over de Fries-Nederlandse contactvariëteiten plaats in Oudebildtziyl. Doelstelling was de wensen en behoeften van taalgebruikers, organisaties en mensen in het werkveld te inventariseren en van gedachten te wisselen met politici en ambtenaren over hoe dat taalbeleid eruit zou moeten zien. Daarbij werden ook al enkele inzichten uit dit rapport aan het publiek voorgelegd. Voor het programma, onder voorzitterschap van Cor van der Meer (Fryske Akademy/Mercator), zie Bijlage 2. De uitnodiging is zeer breed verspreid onder politieke partijen, gemeenten, scholen in de desbetreffende gebieden, lokale culturele en historische verenigingen, taalverenigingen en alle donateurs van de Fryske Akademy. Ook via de website van de Fryske Akademy en sociale media is hieraan ruchtbaarheid gegeven. Desalniettemin waren er maar weinig deelnemers (26). Van de niet-lokale politieke partijen had enkel de FNP (Fryske Nasjonale Partij) vertegenwoordigers gestuurd, daarnaast waren er meerdere betrokkenen uit de Bildtse en Franeker politiek. Ook de Ried fan de Fryske Beweging was aanwezig. Vrijwilligers die actief met taal bezig zijn kwamen uit het Bildt, Franeker en van Ameland. Er waren taalprofessionals van o.a. Afûk, de Provinsje Fryslân, NHL Stenden Hogeschool en de Fryske Akademy en een streektaalfunctionaris van de provincie Drenthe. Tenslotte waren er ook medewerkers van kinderspeelzalen, docenten van lokale taalcursussen en een journalist aanwezig.

Ondanks de lage opkomst was het een zeer vruchtbare bijeenkomst waar er open werd gediscussieerd over de wensen en behoeften van diverse groepen en welke ruimte de verschillende overheden hebben om hieraan gehoor te geven.

De belangrijkste conclusies van deze bijeenkomst zijn:

- De ontwikkeling van taalmateriaal zou beter gecoördineerd moeten lopen, over de variëteiten heen.
- Men wenst daarom een digitaal portaal dat alle informatie (taalkundig, taalsociologisch, wetgeving, contactinformatie, ondersteuning, goede praktijkvoorbeelden, enz.) samenbrengt en toegankelijk maakt voor de verschillende doelgroepen. De informatie moet permanent geactualiseerd worden en het beheer van het portaal moet duurzaam en in professionele handen zijn.

- De verantwoordelijkheid voor taalbeleid voor de Fries-Nederlandse contactvariëteiten ligt primair bij de betrokken gemeenten, niet bij provincie of rijk (die moeten wel ondersteuning kunnen bieden)
 - gemeente moet faciliteren (liefst wel met steun van elders, de bovengenoemde infrastructuur zou met centrale steun gebouwd moeten worden);
 - gemeente als 'taalbrenger': de gemeente gebruikt en stimuleert de taal in haar communicatie met de burger;
 - gemeente als stimulator bij andere actoren.
- De gemeenschap zelf moet het dragen en uitvoeren, maar de overheid (provincie en rijk) dient opstart te stimuleren.
- De grootste en dringende behoeften zijn:
 - taalmateriaal voor jonge kinderen;
 - ouderenzorg: het is niet alleen taal, maar ook cultuurkennis die moet worden overgebracht (integratie van cultureel erfgoed in volwassenenonderwijs). Hier dient aangestipt te worden dat:
 - het niet alleen een kwestie van taal is, maar ook van houding;
 - de rol die gemeenten op het vlak van zorg kunnen spelen zeer beperkt is.
- Een taalburgemeester per variëteit. Het zou een tijdelijke functie moeten zijn, bekleed door een vrijwilliger, die optreedt als coördinator, stimulator en verbinder tussen de verschillende sectoren (cultuur, taaloverdracht, zorg, enz.) voor die variëteit. De provincie Drenthe heeft ervaring met dergelijke taalburgemeesters.
- Een professionele streektaalconsulent contactvariëteiten die een aantal coördinerende en faciliterende taken heeft.

Er werd ook aangekaart dat er zeer grote verschillen tussen variëteiten zijn op het vlak van taalvitaliteit en van de betrokkenheid van burgers. Ook zijn er grote verschillen in de belangstelling, zowel binnen als tussen variëteiten. De effecten van gevoerd taalbeleid zijn merkbaar, maar de groep die bereikt wordt, is over het algemeen vrij beperkt.

4. Stadsfries

4.1 Afbakening

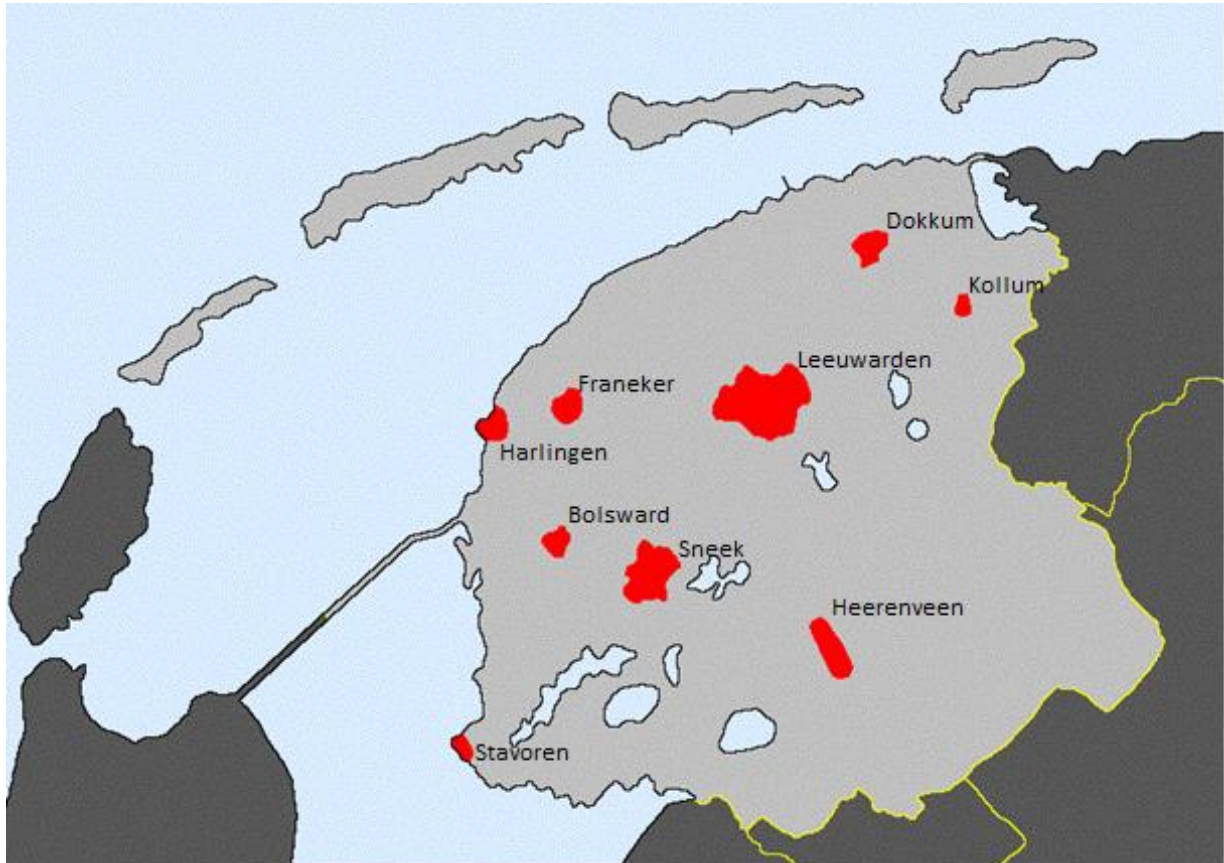
Traditioneel wordt gesproken van Stadsfries, terwijl de variëteit in zijn huidige vorm zeker geen Fries is, maar ook geen Standaardnederlands. Het is ontstaan toen in de zestiende eeuw een vorm van Nederlands een aantal Friese steden binnendrong. Het Fries heeft deze nieuwe stadstaal beïnvloed, maar het is natuurlijk ook mogelijk dat grammaticale kenmerken die overeenkomst vertonen met het huidige Fries al voorkwamen in de vorm van het Nederlands dat in de Friese steden werd geïntroduceerd. Hierover is onduidelijkheid, vooral omdat het Stadsfries niet eerder dan in de tweede helft van de achttiende eeuw op schrift is gesteld, en dan ook nog zeer mondjesmaat. Om het Stadsfries recht te doen, wordt de taalvariëteit ook wel Stads of Stedsk (in het Fries) genoemd. Om het Stadsfries af te bakenen van andere stadstalen in Nederland, wordt hier toch gekozen voor de benaming Stadsfries.

Geografische afbakening

In een zevental Friese steden wordt door een groter of kleiner deel van de bevolking het Stadsfries gesproken (zie Figuur 4.1). Het betreft de steden Leeuwarden (ca. 92.000 inwoners), Dokkum (ca. 12.500 inwoners), Franeker (ca. 12.500 inwoners), Harlingen (ca. 14.500 inwoners), Bolsward (ca. 10.000 inwoners), Sneek (ca. 33.000 inwoners) en Stavoren (ca. 950 inwoners). In vier van de elf Friese steden wordt dus geen Stadsfries gesproken. Dit zijn de steden Hindeloopen, Workum, Sleat en IJlst. Over het aard en karakter van het Stadsfries van de IJsselmeerstad Stavoren bestaat al langer verschil van mening. Zo schrijft Fokkema (1937:3) dat hij voor de beschrijving van verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende Stadsfrieze variëteiten moeilijk iemand kon vinden die het Stadsfries sprak. Volgens hem was de taal er Nederlands of Fries. Van Bree en Versloot (2008:19) scharen de taal van Stavoren niet onder het Stadsfries van de zes andere steden. Zij betogen dat de taal hier waarschijnlijk '[...] in een vrij laat stadium is binnengedrongen [...].' Duijff (2008, 2002) rekent de Stavorense variëteit wel tot het Stadsfries. Op grond van zijn vergelijkende studie blijkt dat het Stadsfries van die zeven steden in hoge mate overeenkomsten vertoont. Omdat de verschillen tussen het Stadsfries van Stavoren en de hierboven genoemde andere zes steden klein zijn, wordt de taalvariëteit van dit stadje hier tot het Stadsfries gerekend.

Op basis van Winkler (1874) kan aangenomen worden dat in de negentiende eeuw ook in de stad Workum een vorm van het Stadsfries is gesproken. De taal moet er ook snel weer zijn verdwenen. Ongeveer hetzelfde zou op grond van Halbertsma (1869:305) van de taalvariëteit van het dorp Joure in de Zuidwesthoek van Fryslân beweerd kunnen worden. In dit handschrift schrijft hij namelijk: '*Jouster Hollandsk*, Hollandsch zoals het gesproken wordt door een Fries ten platten lande, die een blaauwen maandag in Holland geweest is en zich nu het air geeft van Hollandsch te kunnen spreken.' Ook deze variëteit kan hier buiten beschouwing gelaten worden, aangezien er in Joure nu geen sprake meer is van Stadsfries.

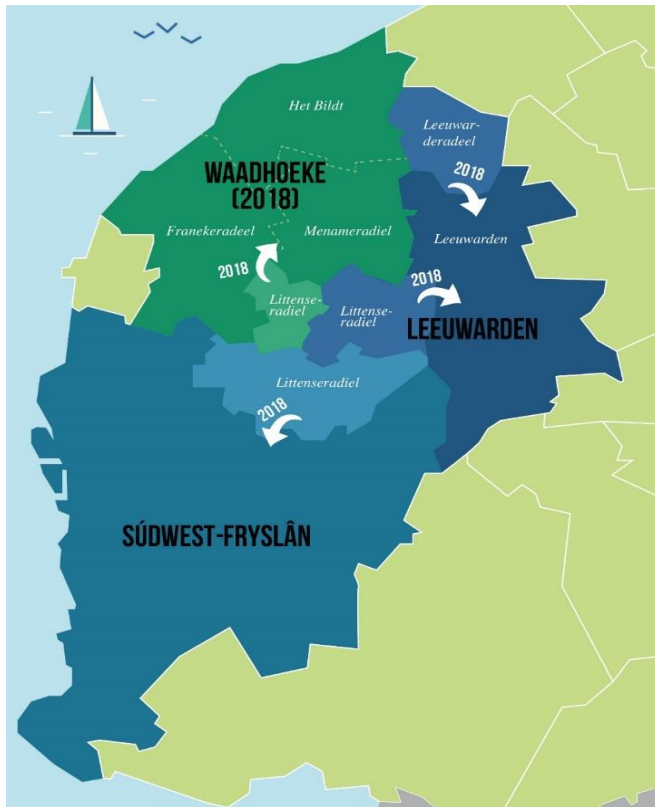
Naast de zeven steden wordt ook in de grote(re) dorpen Heerenveen (ca. 30.000 inwoners) en Kollum (ca. 5.500 inwoners) een vorm van Stadsfries gesproken. Waarschijnlijk is het Stadsfries, grotendeels vanuit Sneek, pas in de zeventiende eeuw in de veenkolonie Heerenveen geïmporteerd (Van Bree en Versloot (2008:19). Omdat het Stadsfries in Heerenveen een ondergeschikte rol lijkt te spelen, laten Van Bree en Versloot (2008) in hun studie deze plaats buiten beschouwing. Het Kollumers wordt in deze meest recent uitvoerige studie over het Stadsfries niet genoemd. Winkler (1874) merkt op dat in het dorp Kollum nagenoeg alleen maar Stadsfries wordt gesproken. Volgens hem verschilde deze variëteit van het Stadsfries weinig met die van de nabijgelegen stad Dokkum. Burger (1944) neemt in zijn bloemlezing van onder meer Stadsfrieze variëteiten ook teksten in het Kollumers op. Ook nu nog wordt in Kollum een variëteit van het Stadsfries gesproken (Duijff 2008). Aangezien in de bestaande literatuur de variëteiten van Heerenveen en Kollum wel tot het Stadsfries worden gerekend, en door gebrek aan wetenschappelijk onderzoek naar de variëteiten van Heerenveen en Kollum het tegendeel tot nog toe niet is aangetoond, worden de variëteiten van Heerenveen en Kollum vooralsnog om praktische redenen tot het Stadsfries gerekend.

Figuur 4.1: Plaatsen waar een Stadsfriesse variëteit wordt gesproken (bron, zonder plaatsnamen: nl.wikipedia.org/wiki/Stadsfries)

Administratieve afbakening

De steden en dorpen waar Stadsfries wordt gesproken vallen allemaal onder het bestuursdomein van de Provinsje Fryslân. Ze behoren daarentegen niet allemaal tot eenzelfde gemeentebestuur. Leeuwarden is de hoofdplaats van de gemeente Leeuwarden. Na de laatste gemeentelijke herindeling is de gemeente Leeuwarden per 1 januari 2018 uitgebreid met nog een aantal dorpen in de wijde omtrek van de stad, en blijft Leeuwarden de hoofdplaats van de vergrote gemeente (zie Figuur 4.2). De voormalige gemeente Franekeradeel, met Franeker als hoofdplaats, is eveneens op 1 januari 2018 met (delen van) de gemeenten Franekeradeel, Het Bildt en Littenseradiel in de noordwesthoek van de provincie gefuseerd tot de gemeente Waadhoeke (zie Figuur 4.2). Franeker is de hoofdplaats van de fusiegemeente. Harlingen vormt samen met de kleine dorpen Midlum en Wijnaldum de gemeente Harlingen. Harlingen is de hoofdplaats van de gemeente. In de gemeente Súdwest-Fryslân liggen drie steden waar Stadsfries wordt gesproken: Sneek, tevens hoofdplaats van de gemeente, Bolsward en Stavoren. Met ingang van 1 januari 2018 is de forse plattelandsgemeente Súdwest-Fryslân vergroot met een deel van de voormalige gemeente Littenseradiel.

Figuur 4.2: Gemeentelijke herindeling per 2018 (bron: www.herindeling2018.frl).

Tot het einde van 2018 waren Dokkum en Kollum hoofdplaatsen van twee verschillende gemeenten, respectievelijk Dongeradeel en Kollumerland en Nieuwkrusland. Met ingang van 1 januari 2019 zijn de beide gemeenten, tezamen met de gemeente Ferwerderadiel, deel gaan uitmaken van de nieuwe fusiegemeente Noardeast-Fryslân, met Dokkum als hoofdplaats. (zie Figuur 4.3).

Figuur 4.3: Gemeente Noardeast-Fryslân (in bruin) (bron: dongeradeelsociaal.nl)

4.2 Linguïstische kenmerken

Het Stadsfries van vooral Leeuwarden is in het verleden verschillende malen bestudeerd en beschreven. Fokkema (1937) en Van Bree en Versloot (2008) zijn in dit verband van belang. Het Stadsfries van de andere zes steden wordt in de eerste twee bronnen zijdelings ook besproken. In Duijff (1998) worden op basis van circa 3500 grondwoorden verschillen en overeenkomsten tussen de variëteiten van deze steden in kaart gebracht. De overeenkomsten en verschillen tussen de variëteiten van de zeven Stadsfriesse variëteiten worden beschreven in Duijff (2002).

4.2.1 Fonetiek en fonologie

Het klanksysteem van het Stadsfries en het Fries vertonen veel overeenkomsten en is meer Fries dan Standaardnederlands. De onderstaande opvallende kenmerken komen alle ook in het Fries voor. Van Bree en Versloot (2008) maken aannemelijk welke Hollandse variëteiten aan het Stadsfries ten grondslag hebben gelegen. Wellicht komt een deel van de huidige kenmerken van het Stadsfries overeen met de dialecten die de oorsprong van het Stadsfries zijn geweest.

- De /g/ wordt aan het begin van het woord als een stemhebbende plofklank uitgesproken, net als in het Engels *good*, in het Nederlands is dat een wrijfklank.
- De /r/ wordt met de tongpunt uitgesproken en wordt voor de dentalen /d, t, z, s, l, n/ doorgaans niet uitgesproken. Voorbeelden zijn *swart, hart, ferniele, fersake, overdoën, hoarspel, deurlope*.
- In anlaut komt in het Stadsfries geen stemhebbende fricatief voor: *ferf, súde*.
- De klinker voor /n/ wordt genasaliseerd voor /s, f, j, r, l, w/. Voorbeelden hiervan zijn *manfòlk, inflústere, hanskraft, inrúme, anlenge* en *anjer*.
- De Nederlandse diftong /ɛi/ komt in het Stadsfries veelal als monoftong [i] voor. Voorbeelden zijn *priis* en *bli(i)ve*.
- De diftong /i.ə/, zoals in het telwoord *ien* (Nederlands 'een').
- De diftong /iə/, zoals in *bealch* (Nederlands 'lichaam').
- Waar het Nederlands de diftong /œχ/ heeft, wordt in het Stadsfries doorgaans de monoftong [y] uitgesproken. Het werkwoord *brúke* is hier een voorbeeld van.
- De Nederlandse monoftong /u/ is in het Stadsfries /uə/. Een voorbeeld is *doën*.
- De Nederlandse monoftong /o/ komt in het Stadsfries vaak als diftong /oə/ voor: *groat, snoad* ('schrande').
- De /n/ in onder meer meervoudsuitgangen /ə(n)/ in het Nederlands is meestal syllabisch: *balken, túnen, lippen*.

Er zijn echter ook verschillen tussen het Stadsfries en het Fries aan te wijzen.

- In het Stadsfries komt de zogenaamde Friese breking van een aantal diftongen niet voor.
- In het Standaardfries komt de middenlange korte geronde vocaal /ɤ/ niet voor, in de variëteit van de Zuidwesthoek echter wel. In het Stadsfries komt deze vocaal ook niet voor, behalve in het Stadsfries van het in de Zuidwesthoek gelegen Stavoren. Voor bijvoorbeeld het Nederlandse 'bord' en het Friese 'board' heeft Stavoren *börd*. Het Zuidwesthoekse heeft dezelfde realisatie.

4.2.2 Morfologie

De meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden in het Stadsfries van de zeven steden komt voor het grootste deel overeen met die van het Nederlands en het Fries. Er volgt een *-s* na een onbeklemtoonde lettergreep; na een sjwa volgt evenwel een *-n*. Verder is de meervoudsvorming met een *-s*. De korte stamvocaal blijft bij meervoudsvorming doorgaans kort, en hierbij sluit het Stadsfries zich aan bij de Friese regel. Het Standaardnederlands heeft een meervoudsvorm met een lange vocaal. Het volgende voorbeeld geldt als illustratie: *skip - skippen* (Stadsfries en Fries) tegenover *schip - schepen* (Nederlands).

De verkleinwoorden worden in het Stadsfries van de zes steden Dokkum, Leeuwarden Franeker, Harlingen, Sneek en Bolsward gevormd met regels die ook in het Fries gelden:

- *-ke* volgt na een klinker, een diftong en de medeklinkers /m/, /p/, /b/, /f/, /s/ en /r/. Voorbeelden zijn *kanoke, buike, boomke, popke, tobke, drafke, doaske* en *karke*.
- *-tsje* volgt op een klinker, een diftong en de medeklinkers /l/, /n/, /t/, /d/. De woorden *kadootsje, buitsje, kòrreltsje, pantsje, tútsje* ('kusje'), *murdsje* ('bunzinkje') zijn hierbij voorbeelden. Naast *-tsje* komt de allomorf *-tsy* voor.
- *-je* komt voor na velare medeklinkers. Voorbeelden zijn: *oochje, maachje, sakje, bakje, dinkje*.

In een van de zeven steden, namelijk in Stavoren, is een afwijkend diminutiefsysteem:

- *-tsy* volgt op een klinker, een diftong en de consonanten /t/, /d/, /r/, /l/ en /n/. Voorbeelden zijn: *tútsy*, *truitsy*, *murdsy*, *haartsy*, *baltsy*, *pantsy* en *kartsy* ('karretje').
- *-y* volgt op de consonanten /s/, /x/, /p/, /b/ en /f/. Voorbeelden zijn: *doasy*, *oochy*, *poppy*, *toppy* (kleine 'tobbe') en *draffy*.
- *-py* volgt op /m/ als deze niet wordt voorafgegaan door een korte vocaal. Voorbeelden: *boompy*, *kraampy*, *wurmpy*.
- *-etsy* na de consonanten /m/ en /r/ als deze volgen op een korte vocaal: *kammetsy* en *karretsy*.
- *-je* volgt op /ŋ/ en /k/: *drankje* en *sakje*.

Deze regels zijn noch Fries, noch Standaardnederlands. Volgens (Duijff 2002:59) komen ze overeen met de regels in het hedendaagse Westfries (een Noord-Hollandse variëteit).

Evenals het Fries heeft het Stadsfries twee verschillende infinitiefvormen: uitgaande op *-e* (infinitief 1) en *-en* (infinitief 2), terwijl het Standaardnederlands alleen de *-en*-vormen (in een groot deel van het taalgebied gerealiseerd zonder de slot-*n*) heeft. Voorbeelden met het werkwoord *hoare*:

- Ik kan dat hoare
- Dat is te hoaren
- Bij hem is ut hoaren nyt goëd mear
- Ik mut naar hem hoare

Uit in het Kollumers geschreven teksten blijkt dat ook die variëteit twee infinitiefvormen kent.

Het Fries heeft twee verschillende regelmatige werkwoordsklassen. De eerste klasse gaat uit op *-e* en is vergelijkbaar met de Nederlandse regelmatige werkwoorden op *-en*. De tweede klasse heeft *-je* als uitgang. Het Stadsfries heeft evenals het Nederlands alleen de eerste klasse. In alle contactvariëteiten (Fries-Nederlands en Fries-Saksisch), dus ook in het Stadsfries, is de klasse van werkwoorden die uitgaan op *-je* geheel verdwenen (zie 5.2.2 en 6.2.2).

4.2.3 Syntaxis

Zoals hierboven vermeld heeft het Stadsfries twee verschillende infinitiefvormen: uitgaande op *-e* (infinitief 1) en *-en* (infinitief 2). De keus voor een van de beide initiatieven wordt bepaald door de zinsstructuur waar de infinitief voorkomt.

De volgende zinsstructuren nemen infinitief 1 als ze gebouwd zijn rond de volgende werkwoorden:

- Modale hulpwerkwoorden zoals *kanne* en *mutte*, als in Standaardnederlands 'zij kan ...'; een voorbeeld in het Stadsfries is 'sij kan lope'.
- Het causale hulpwerkwoord *late*, als in Standaardnederlands 'ze laten hem ...'; een voorbeeld in het Stadsfries is 'sij late hem lope'
- Hulpwerkwoord *doën* bij voorop geplaatste infinitief als in Standaardnederlands 'buit zoeken deden ze niet meer'; een voorbeeld in het Stadsfries is 'bútsoeke dede se nyt mear'
- De infinitief als zelfstandige uiting, als in Standaardnederlands 'niet teveel lawaai maken'; een voorbeeld in het Stadsfries is 'nyt tefeul lawaai make'

De volgende zinsstructuren nemen infinitief 2:

- Perceptiewerkwoorden zoals *sien* en *hore*; een voorbeeld is 'sij hoart hem lopen
- Na de prepositie *te*; een voorbeeld is 'dat is te hoaren'.
- De hulpwerkwoorden *gaan* en *blive* bij werkwoorden van de positiewerkwoorden *sitte*, *lêge*, *hange*; een voorbeeld is 'hond gaat/blyft lêgen'
- Nominalisaties volgende op het lidwoord *'n* of *'t*

De syntactische distributie van de twee infinitieven is in het Fries en het Bildts (zie 5.2.3) precies hetzelfde en is verder niet bekend uit Nederlandse variëteiten, met uitzondering van het West-Fries in Noord-Holland, maar deze Nederlandse variëteit staat dan ook bekend om zijn Fries substraat (Hoekstra 2012).

De volgorde in de werkwoordsgroep is dezelfde als die in het Fries. Zo neemt het hulpwerkwoord in de bijzin de slotpositie in de werkwoordelijke groep in, bijvoorbeeld 'hij sei, dat myn buurman un glas bier drinke wú'.

4.2.4 Lexicon

Van het Stadsfries van de zeven steden is een deel van het lexicon beschreven. Van der Burg (1991) is een woordenboek van alleen de Leeuwarder variëteit. Het woordenboek geeft een kern van de Leeuwarder woordenschat en het is gebaseerd op schriftelijke bronnen, aangevuld met informatie van autochtone sprekers van de variëteit. In Duijff (1998) wordt op basis van ca. 3500 grondwoorden uit het Leeuwarder woordenboek een vergelijking gemaakt tussen de variëteiten van de zeven steden. Deze zes woordenlijsten zijn geheel tot stand gekomen op grond van informatie van moedertaalsprekers van de verschillende stadsvariëteiten. Tussen de verschillende variëteiten zijn de overeenkomsten vele malen groter dan de verschillen. Soms kent een stad een woord, dat in een andere niet lijkt voor te komen. Zo spreken de Snekers bijvoorbeeld van *blauwe jeiter*, de andere steden kennen alleen *blauwe modder* of *blauwe drek*. Waarschijnlijk is het woord *jeiter* ontleend aan de taal van de relatief grote joodse gemeenschap die Sneek tot in de Tweede Wereldoorlog rijk was. Een ander voorbeeld is het woord voor 'braam' in Dokkum en Stavoren. Deze beide steden, die dicht bij een gebied met bosschages en dus bramen liggen, kennen een duidelijk herkenbare variant van het Friese 'toarnbei'. In Dokkum komt of kwam naast braam de vorm *tombei* voor, in Stavoren *tambei*.

Van Bree en Versloot (2008) hebben aannemelijk gemaakt dat in de zestiende eeuw een Noord-Hollands dialect aan de basis van het Stadsfries gelegen moet hebben. Ook Duijff (2002:28) gaat hiervan uit. Het Stadsfries zal door direct contact met het Fries wel zijn eigen weg ingeslagen zijn. Desondanks is het overgrote deel van het lexicon door een spreker van het Standaardnederlands redelijk tot goed verstaanbaar.

Dialectverschillen

Dialectverschillen en -overeenkomsten tussen de zeven steden Dokkum, Leeuwarden, Franeker, Harlingen, Bolsward, Stavoren en Sneek zijn dus wel redelijk in kaart gebracht, alhoewel meer studies naar het Leeuwarders zijn gedaan. Veel onduidelijkheid bestaat over het karakter van de andere contactvariëteiten binnen het Stadsfries. In hoeverre het Kollumers verschilt van de variëteiten van de zeven steden is niet in kaart gebracht. Evenmin is duidelijk wat de positie van de variëteit van Heerenveen is. Waarschijnlijk verschillen de taal van Kollum en het Zuid-Lauwerslands van elkaar, maar wat deze eventuele verschillen zijn, is door gebrek aan onderzoek onbekend (zie 8.2).

4.3 Gebruikers

Ook naar het gebruik van het Stadsfries is in Leeuwarden meer wetenschappelijk onderzoek gedaan dan in de andere Friese steden, waarbij Jonkman (1993) de meest uitvoerige studie is waarop vele andere rapportages in de literatuur gebaseerd zijn.

Aantal sprekers

De meest recente cijfers over moedertaalsprekers van het Stadsfries zijn te vinden in het in de zomer van 2018 gepubliceerde onderzoeksrapport *Taal yn Fryslân* van Klinkenberg et al. (2018). Bij de groep 65+ spreekt nog een op tien Friezen Stadsfries als moedertaal, onder de vijftig jaar is dit aandeel slechts 2%. Er wordt geen inzicht gegeven in het aandeel moedertaalsprekers per stad. Jonkman (1993:103) vergelijkt het aantal sprekers van het Leeuwarders in de peiljaren 1967 (37%), 1980 (19%) en 1988 (21%), maar uit de toelichting in de tekst blijkt het over het Stadsfries in heel Fryslân te gaan.

Een recente studie met uitgebreid cijfermateriaal is de *Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld* (2014), samengesteld en uitgegeven door de Provinsje Fryslân. In de leeswijzer/methodiek van de *Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld* (2014:7) wordt gewezen op een vrij grote foutenmarge (5%, in sommige plaatsen zelfs hoger) en het feit dat vermoedelijk mensen die positief tegenover streektaal staan oververtegenwoordigd zijn. We kunnen er wel blijven van uitgaan dat het een vrij goed inzicht biedt in verschillen tussen plaatsen. Wat moedertaalsprekers betreft zien we grote verschillen tussen de steden: Dokkum en Heerenveen scoren lager dan 15%, Kollum, Leeuwarden, Franeker en Sneek komen uit tussen 15 en 30% en Harlingen, Bolsward en Stavoren tussen 30 en 45% (*Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld* 2014:7). De helft van de respondenten geeft aan

regelmatig Stadsfries te gebruiken. De andere helft gebruikt het (bijna) nooit. De opsplitsing per stad (Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Heerenveen, Kollum, Leeuwarden, Sneek en Stavoren) laat zien dat het gerapporteerde gebruik het laagst is in Leeuwarden (40%) en het hoogst in Stavoren (60%).

Er zijn dus vrij grote verschillen tussen de steden, en op het eerste gezicht lijkt de scherpe daling die in de jaren '70 plaats vond, zich vanaf de jaren '80 niet verder te zetten. Maar het feit dat het aantal moedertaalsprekers onder de vijftig jaar zeer beperkt is (Klinkenberg et al. 2018) doet vermoeden dat intergenerationale taaloverdracht op een laag pitje staat. Dat wordt bevestigd door de gegevens uit de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014). Minder dan de helft van de ouders die het Stadsfries als moedertaal heeft, spreekt regelmatig met de kinderen het Stadsfries. In Blokzijl (2017) wordt verslag gedaan van een onderzoek onder 360 onderbouwleerlingen binnen een Leeuwarder school voor voortgezet onderwijs. Het blijkt dat niemand het Stadsfries alleen als moedertaal heeft en minder dan 2% van de leerlingen zegt het Stadsfries, naast het Nederlands, als moedertaal te hebben. Dit bevestigt de gegevens over het lage aantal moedertaalsprekers in Klinkenberg et al. (2018).

Wie het Stadsfries precies spreken, is niet helemaal duidelijk. Jonkman (1993:78) wijst erop dat in bronnen over de taalsituatie na de Tweede Wereldoorlog een negatief beeld over het Leeuwarders bestaat. Reeds in de tweede helft van de negentiende eeuw was het proces gaande dat het Stadsfries uit de hoogste maatschappelijke lagen verdween.

Beheersingsniveau

Ook hier is de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014) de belangrijkste bron.

Bijna 90% van de respondenten geeft aan het Stadsfries (heel) goed te verstaan. Het kunnen lezen en spreken ligt rond de 50%, maar de schrijfvaardigheid is veel lager ($\pm 15\%$ goed of heel goed). De slechte beheersing van de schrijfvaardigheid is eenvoudig verklaarbaar: het Stadsfries heeft geen plaats in onderwijsprogramma's. Dat de leesvaardigheid desondanks relatief hoog scoort heeft te maken met het gegeven dat wie het Nederlands goed beheerst weinig moeite hoeft te doen het Stadsfries te kunnen lezen.

4.4 Taalhulpmiddelen

Woordenboeken

Van het Stadsfries van Leeuwarden is een redelijk uitvoerig woordenboek beschikbaar: Van der Burg (1991), *Woardeboek fan it Leewarders*. Fryske Akademy, Ljouwert. In dit woordenboek (299 bladzijden) worden de Leeuwarder ingangen gevolgd door een Nederlandse en een Friese vertaling. Voorbeeldzinnen en idiomatische uitdrukkingen worden in het Nederlands vertaald. Het woordenboekdeel wordt voorafgegaan door:

- een korte inleiding met een verantwoording van de gebruikte bronnen (viii-xii)
- een overzicht van de spellingsregels (xiii-xv)
- voorbeelden van de vervoeging van de werkwoorden (xv-xvii)
- een lijst van onregelmatige werkwoorden (xvii-xxi)

Van het Stadsfries van de andere zes steden is een publicatie met woordenlijsten voor handen: *Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten* (Duijff 1998). Het boek is zo opgebouwd dat aan de hand van circa 3500 grondwoorden de variëteiten van de steden Leeuwarden, Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Sneek en Stavoren met elkaar kunnen worden vergeleken. De omvang is 158 bladzijden.

De woordenlijsten worden voorafgegaan door:

- een korte inleiding met een verantwoording van de wijze van materiaalverzameling (9-13)
- een overzicht van de klanken en de spellingsregels (14-16)

Lokaal wordt nog steeds gewerkt aan het vervaardigen van woordenboeken of -lijsten. In Stavoren bijvoorbeeld zijn vrijwilligers bezig met het samenstellen van een uitgebreide woordenlijst van het Stavorens. In Franeker wordt gewerkt aan een uitvoerig woordenboek. Voor het Harlingers is onder meer een lijst met Harlinger woorden en uitdrukkingen afgedrukt: *Harlinges, mien taaltsje. Van pienehasses tot gatsjepanne* (2014), Vereniging 'Oud Harlingen', Harlingen (61-101). Technische en wetenschappelijke ondersteuning van dergelijke projecten is wenselijk.

Grammatica

Er is een (historische) grammatica van het Leeuwarders: Fokkema (1937), *Het Stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Van Gorcum en Comp. N.V., Assen. De klank- en vormleer krijgen in deze dissertatie vooral aandacht. Veel van wat hierin over het Leeuwarders wordt gezegd, geldt ook voor de variëteiten van de andere steden. Verder zijn er verschillende deelstudies over het Leeuwarders verschenen. Een voorbeeld hiervan is een studie over de uitspraak van de /r/: Van Bezooijen (2006), *Het raadsel van de ratelaar. Rondom de r in het Leeuwarders en het Fries*. Fryske Akademy, Ljouwert. In *Harlinges, mien taaltsje. Van pienehasses tot gatsjepanne* (2014). Vereniging 'Oud Harlingen', Harlingen, wordt summier aandacht besteed aan de grammatica van de variëteit in het hoofdstuk 'Een klein beetje grammatica' (18-23). Voor het Franekers is verschenen *Taalgids foar ut Franekers* van Wim Aalbers (Aalbers 2016). In deze publicatie wordt de basisgrammatica van de variëteit behandeld.

Spellingshulp

Er is geen digitale spellingshulp voor het Stadsfries. Wel zijn er spellingsregels die verantwoord worden in Van der Burg (1991) en Duijff (1998). Deze regels, door de Fryske Akademy ontwikkeld en opgesteld, worden echter niet algemeen gebruikt. Zo hanteren Aalbers (2016) en de samenstellers van *Harlinges, mien taaltsje. Van pienehasses tot gatsjepanne* (2014) afwijkende regels.

4.5 Taalgebruik en draagvlak

De Stadsfriesse variëteiten zijn niet-geinstitutionaliseerde variëteiten die vooral als informele spreektaal functioneren. Er is weinig geschreven taalmateriaal. Af en toe verschijnen er wel dichtbundels in de afzonderlijke variëteiten, ook zijn er wel kortere prozateksten verschenen. Ook rubrieken in plaatselijke media waren en zijn af en toe in het Stadsfries gesteld. De Stadsfriesse vertalingen van sprookjes van Grimm zijn in het najaar van 2018 tijdens de eerste 'Dach fan ut Stadsfrys' in Franeker verschenen (Popkema et al. 2018). Pas in 1768 is voor het eerst een zelfstandige tekst (Jeltema 1768) in het Stadsfries verschenen: 'Het vermaak der slagterij' van A. Jeltema, heruitgegeven door Feitsma (1961). Er is geen studie met systematische informatie bekend over het gebruik van het Stadsfries in de verschillende domeinen.

Onderwijs

Het Stadsfries speelt geen rol in het onderwijs. In de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014:23) wordt geen totaalscore gegeven, maar wel wordt genoemd dat in Sneek de score van 2,9 het laagst is (*Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* 2014:40). Plaatselijk worden wel niet-professionele cursussen Stadsfries verzorgd. In het verleden is zo'n cursus verschillende keren aangeboden in o.a. Leeuwarden en Sneek.

Cultuur

Het Stadsfries is weinig zichtbaar in het culturele leven. In 2016 heeft de stad Leeuwarden de eerste straatnaam in het Leeuwarders gekregen: Kweekskoalsteeg. Ook wordt door plaatselijke verenigingen wel geijverd voor het gebruik van het Stadsfries en duikt het wel eens op in een toneelstuk of openluchtspel. In Leeuwarden wordt er wel aandacht aan besteed door het Historisch Centrum, en in het kader van Leeuwarden-Fryslân 2018 Lân fan taal was er wat meer aandacht en belangstelling voor.

Taalhouding

Enig inzicht in de taalhouding van de sprekers van het Stadsfries blijkt uit de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014:43). Daaruit blijkt dat ongeveer een kwart het prettig zou vinden als meer Stadfries wordt gesproken en een kwart niet. De helft maakt het niets uit. Wat schrijven betreft is de houding duidelijk negatiever: meer dan 40% vindt het niet prettig, een even groot aandeel staat er onverschillig tegenover. Ook de behoefte aan meer Stadsfries in de openbare ruimte is niet groot met ca. 30%.

Betrokken organisaties

Met uitzondering van plaatselijke verenigingen zijn er geen organisaties stelselmatig bezig met het Stadsfries. Wellicht kan het Historisch Centrum Leeuwarden aangemerkt worden als een organisatie

die zich wel bewust bezig houdt met het Leeuwarders. Hier kan nog genoemd worden Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig centrum te Leeuwarden, dat er naar streeft alles te documenteren wat in het Stadsfries verschijnt. In Franeker is er het Genoatskap foar ut Behoud fan ut Franekers. Incidenteel bejveren gemeenten waar Stadsfries gesproken wordt zich voor het Stadsfries.

4.6 Behoeften

Onderzoek

In het verleden is er onderzoek gedaan naar het Stadsfries, vooral de variëteit van Leeuwarden heeft daarbij wetenschappelijke aandacht genoten. Ook het Stadsfries van de andere zes steden is niet aan wetenschappelijke aandacht ontsnapt. Onder meer Van Bree en Versloot (2008) vestigen de aandacht op de variëteit van Stavoren. In Duijff (1998 en 2002) wordt erop gewezen dat deze variëteit vergeleken met dat van de andere zes steden in een aantal opzichten een eigen weg ingeslagen is. Hier zou meer onderzoek naar gedaan moeten worden. De contactvariëteiten van Heerenveen en Kollum zijn echter niet onderzocht en beschreven. De aantallen sprekers van deze twee variëteiten zijn klein. Gelet op de teruggang in taaloverdracht, is het zeer wenselijk dat deze variëteiten op zeer korte termijn gedocumenteerd, bestudeerd en beschreven worden.

Documentatie en digitalisatie

Voor de bestudering van het Stadsfries is het noodzakelijk dat zo veel mogelijk teksten gedigitaliseerd worden. Van de variëteiten van de kleine kernen moeten alle beschikbare teksten hierbij opgenomen worden.

5. Bildts

5.1 Afbakening

Figuur 5.1: Geografische situering van het gebied Het Bildt (bron: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3268161>).

De voormalige gemeente Het Bildt maakt sinds 1 januari 2018 deel uit van de fusiegemeente Waadhoeke. Het Bildt ligt aan de Waddenzee, ongeveer 15 kilometer ten noordwesten van Leeuwarden. Het gebied waar Bildts wordt gesproken komt overeen met de voormalige gemeente Het Bildt, afgezien van het overwegend Friestalige dorp Minnertsga (zie Figuur 5.1). De gemeente Het Bildt telde ongeveer 11.000 inwoners (*Gemeente Het Bildt* 2017). Het gebied Het Bildt bestaat uit de volgende dorpen (Andringa et al.1994), zie ook Figuur 5.2:

- St.-Annaparochie (4740 inwoners)
- St.-Jacobiparochie (1730 inwoners)
- Vrouwenparochie (700 inwoners)
- Oudebildtzijl (985 inwoners)
- Westhoek (260 inwoners)
- Nij Altoenae (320 inwoners)

(Bron aantal inwoners: https://friesland.databank.nl/jive/jivereportcontents.ashx?report=s5home_abf 2018.)

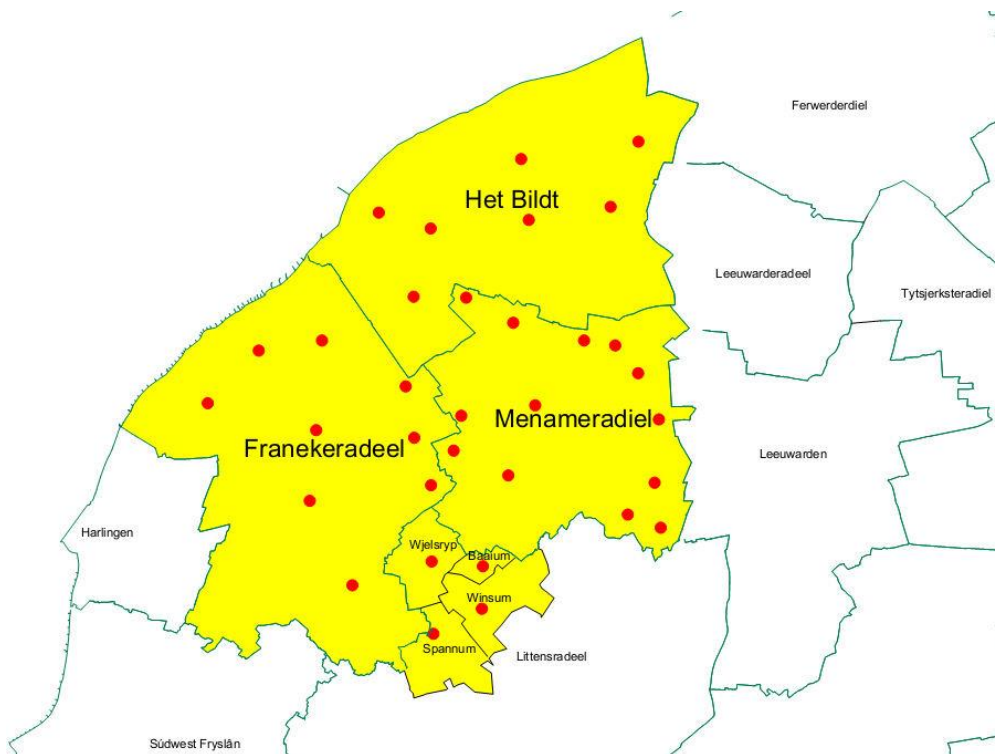
Historisch gezien ontstond Het Bildt toen het laatste stukje van de Middellzee werd ingepolderd in 1505. De polder werd bevolkt door boeren en anderen uit overwegend Zuid-Holland en Fryslân (Kuiken 2013).

Figuur 5.2: Dorpen in de voormalige gemeente Het Bildt (bron: Google Maps)

Administratieve afbakening

De bestuurlijke eenheid, de gemeente Het Bildt, is op 1 januari 2018 opgegaan in de gemeente Waadhoeke, een nieuwe fusiegemeente die Franekeradeel, Menameradiel en vier dorpen van Littenseradiel omvat (*Herindeling 2017*), zie figuur 5.3.

Figuur 5.3: De nieuwe gemeente Waadhoeke (Bron: Herindeling 2017)

5.2 Linguïstische kenmerken

Dialectverschillen binnen Het Bildt zijn niet systematisch onderzocht, al meldt Koldijk (2004) wel regelmatig verschillen tussen de Bildtse dorpen, maar die zijn nog niet onder één noemer gebracht.

Verschillen tussen de Bildtse dorpen worden mogelijk mede bepaald door de verhoudingen tussen Friestalige en Nederlandstalige bewoners.

5.2.1 Fonetiek en fonologie

Het Bildts heeft fonetische en fonologische kenmerken gemeen met zowel Zuid-Hollandse variëteiten als met het Fries. De meest markante overeenkomsten worden hieronder genoemd.

Met het Fries deelt het Bildts de volgende kenmerken (Koldijk 2004:80-116, Buwalda et al. 2013:xix-xxii):

- De *g* wordt aan het begin van het woord als een stemhebbende plofklank uitgesproken, net als in het Engels *good* (Bildts: <*goed*> [gut]).
- De *r* wordt voor /d, t, z, s, l, n/ meestal niet uitgesproken (Bildts: <*beurt*> [bøt]), soms is op die plaats nog een sjwa-achtige of i-achtige naslag te horen. Iets vergelijkbaars, maar anders gerealiseerd, wordt aangetroffen in het Midlands, het Amelands, het Schiermonnikoogs en het Hindeloopers.
- Een klinker en een volgende /n/ wordt voor /s, f, j, r, l, w/ uitgesproken als een genasaliseerde klinker (Bildts: <*kanfer*> [kãfr]).
- Woorden die beginnen met /tj/, zoals *tjoene* 'toveren' en *tjottere* 'kwelen'. De uitspraak is echter anders: Bildts [tj], Fries [tj].

Met de Zuid-Hollandse variëteiten deelt het Bildts meer fonologische kenmerken, bijvoorbeeld de volgende, al lijkt de fonetische realisatie ervan soms weer meer op het Fries (Van Sluis, Hoekstra en Van de Velde 2016:66):

- De distributie van de glijklanken /j/ en de /w/ is in het Bildts even beperkt als in het Nederlands en in Zuid-Hollandse variëteiten, terwijl het Fries, met name het Kleidialect dat grenst aan Het Bildt, op dit vlak veel meer toestaat zoals /fj-/, /strj-/, /stw-/.
- De aard en distributie van de klinkers, afgezien van de sjwa-achtige naslagen die het Bildts met het Fries gemeen heeft en die op rekking wijzen. Het is onduidelijk of de naslagen fonetisch of fonologisch geïnterpreteerd moeten worden.

Verder lijkt het Bildts veel op Friese-Nederlandse contactvariëteiten zoals het Stadsfries, het West-Fries (in Noord-Holland) en het Amelands. Deze variëteiten worden op grond van hun uitspraak traditioneel als Nederlandse variëteiten beschouwd. Daarbij wordt voorbijgegaan aan het feit dat deze contactvariëteiten in hun lexicon, morfologie en syntaxis verscheidene overeenkomsten met het Fries te zien geven. Dat het Bildts bepaalde eigenschappen met het Amelands, het West-Fries en het Stadsfries gemeen deelt, heeft stellig te maken met het feit dat het Bildts zelf een Fries-Nederlands contactvariëteit is (Van Sluis, Hoekstra en Van de Velde 2016). Maar hieraan kan ook ten grondslag liggen een gemeenschappelijke invloed van de Hollandse verkeerstaal in de 16^e en 17^e eeuw (Van Bree en Versloot 2008:216-217, Jonkman en Versloot 2013:65, Versloot 2017, Hoekstra en Van Koppen 2001a). Bij de interpretatie van overeenkomsten en verschillen moet men ook rekening houden met de mogelijkheid dat een overeenkomst met het Zuid-Hollands bewaard is gebleven in het Bildts onder invloed van het Fries, in gevallen waar Zuid-Hollands, Bildts en Fries overeenstemmen. Dat geldt met name voor verschijnselen die in het Standaardnederlands wel anders zijn.

5.2.2 Morfologie

De vorming van verkleinwoorden in het Bildts lijkt sterk op die van Zuid-Hollandse dialecten (Hoekstra en Van Koppen 2001b). Met name de Bildtse uitgang *-(e)chie* komt (kwam) ook in Zuid-Holland voor, in dezelfde woorden, bijvoorbeeld: *tobbechie*, *karrechie*. Aan de andere kant heeft de Bildtse uitgang *-tsy* dan weer een typisch Friese vorm, want de foneemcombinatie /ts/ komt in het Zuid-Hollands en het Standaardnederlands niet voor (met uitzondering van leenwoorden zoals *tsaar*, *tsunami*). De morfologische distributie van dit suffix met Friese klank is dan wel weer Zuid-Hollands, en niet gebaseerd op het Friese *-tsje*, want Bildts *-tsy* komt ook voor waar het Fries *-ke* heeft, bijvoorbeeld Bildts *spoortsy* naast Fries *spoarke*.

Bij de meervoudsvorming van naamwoorden heeft het Bildts meer *-s*-meervouden dan het Nederlands of het Fries, als in Bildts *karres*, Fries *karren*. Dit is typisch Zuid-Hollands (Koldijk 2004:130-131). Meervouden met *-er*, als in Nederlands *kinderen* en *kalveren*, ontbreken in het Bildts en het Fries, terwijl het Zuid-Hollands ze wel had. Koldijk concludeert: "Als we de Bildtse

meervoudsvorming proberen te overzien, dan constateren wij, dat zowel het Nederlands als het Fries gelijkelijk ertoe hebben bijgedragen” (Koldijk 2004:131).

De onregelmatige vormen van sterke werkwoorden in het Bildts lijken over het algemeen veel meer op Zuid-Hollandse vormen dan op Friese vormen (Hoekstra en Van Koppen 2001a).

In het Bildts ontbreekt de klasse van werkwoorden die uitgaan op *-je* en hun vervoeging, die zo karakteristiek is voor het Fries. Het is een interessante observatie dat in alle contactvariëteiten (Fries-Nederlands en Fries-Saksisch) de klasse van *je*-werkwoorden en hun vervoeging verdwenen is. Blijkbaar is dit een eigenschap die niet door substraatwerking wordt overgedragen. Deze alternatieve klasse van werkwoorden en vervoeging heeft ook geen semantisch of functioneel doel, maar is een lexicale eigenschap die geleerd moet worden.

Opvallend is dat het Bildts twee infinitiefuitgangen heeft *-e* en *-en*. In het Zuid-Hollands wordt alleen de *-e* gebruikt, terwijl het Fries ook twee infinitiefuitgangen heeft. In het Standaardnederlands wordt *-en* geschreven maar de *n* wordt doorgaans niet uitgesproken.

5.2.3 Syntaxis

Het meest opvallende aan de Bildtse syntaxis is dat er twee infinitieven zijn. Voor het gemak noemen we die infinitief 1 (op *-e*) en infinitief 2 (op *-en*). De keus van het type infinitief wordt bepaald door de zinsstructuur waar de infinitief in optreedt. De volgende zinsstructuren nemen infinitief 1 als ze gebouwd zijn rond de volgende werkwoorden:

- Modale hulpwerkwoorden zoals *kinne* en *motte*, als in Standaardnederlands “zij kan ...”.
- Het causale hulpwerkwoord *late*, als in Standaardnederlands “ze laten hem ...”.
- Hulpwerkwoord *doen* bij vooropgeplaatste infinitief (als in Standaardnederlands “Buit zoeken deden ze niet meer.”).
- De infinitief als zelfstandige uiting (als in Standaardnederlands “Niet teveel lawaai maken.”).

De volgende zinsstructuren nemen infinitief 2:

- Perceptiewerkwoorden zoals *sien* en *hore*.
- De markeerder *te*, als in de *te*-infinitief.
- Het hulpwerkwoord *gaan* bij werkwoorden van lichaamshouding zoals *sitte*
- Nominalisaties volgend op het lidwoord *’n* of *’t*

Deze syntactische distributie van de twee infinitieven is in het Fries precies hetzelfde en is niet bekend uit Nederlandse variëteiten, met uitzondering van het West-Fries, maar dat staat dan ook bekend om zijn Fries substraat (Hoekstra 2012). De volgorde in de werkwoordsgroep is eveneens als in het Fries.

5.2.4 Lexicon

De woordenschat van het Bildts is vastgelegd in het *Woordeboek fan ’t Bildts* (Buwalda et al. 2013). Daarin wordt geen analyse van de Bildtse woordenschat gegeven in relatie tot het Fries en tot de variëteiten van Zuid-Holland. Een aanzet tot een analyse van het Bildtse lexicon heeft reeds plaatsgevonden (Koldijk 2004:147-160, Van Sluis, Hoekstra en Van de Velde 2016:22-23). Koldijk heeft een niet-representatieve steekproef op de agrarische woordenschat uitgevoerd en op de niet-agrarische woordenschat. Die lijkt erop te wijzen dat de agrarische woordenschat gelijkelijk uit Friese en uit Zuid-Hollandse woorden bestaat, terwijl de niet-agrarische woordenschat overwegend uit Zuid-Hollandse woorden bestaat. Dat laatste wordt bevestigd door Van Sluis, Hoekstra en Van de Velde (2016). Zij onderzochten hoe begrippen uit de Swadeshlijst worden uitgedrukt in het Fries, het Bildts en het Zuid-Hollands. De Swadeshlijst is een lijst met zo’n 207 cultuurneutrale, universele begrippen. De woorden voor verreweg de meeste begrippen op de Swadeshlijst bleken terug te gaan op Zuid-Hollandse woorden.

5.3 Gebruikers

Aantal sprekers

Het aantal sprekers van een taal en nog meer van een minderheidstaal is moeilijk te bepalen. Telt men alleen moedertaalsprekers mee, of ook mensen die de taal als tweede taal goed spreken, of is de

taal een beetje begrijpen al voldoende? In de literatuur treft men verschillende aantallen sprekers van het Bildts aan, o.a. vanwege dit soort afbakeningsproblemen en het al dan niet meetellen van sprekers die buiten Het Bildt wonen. Van Sluis (2015) heeft het over 6000 sprekers: 3000 in Het Bildt zelf en een even groot aantal daarbuiten.

Wie spreekt het

Het regelmatig gebruik van streektalen in de Provinsje Fryslân loopt per leeftijdscategorie enigszins terug, maar de *Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld* (2014) splitst dit niet uit per streektaal. Voor streektalen in het algemeen zit het regelmatig gebruik rond de 50%, voor degenen die überhaupt een streektaal spreken natuurlijk. Er zijn ook verschillen per dorp, mede bepaald door de mate van immigratie. Zo is Vrouwenparochie voor een groot deel Friessprekend door de vestiging van Friese gezinnen (Koldijk 2004:190).

Transmissie

Ouders die regelmatig Bildts spreken geven dit in ongeveer 70% van alle gevallen door aan hun kinderen (*Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld* 2014:15). Voor ouders die niet regelmatig Bildts spreken, worden geen gegevens gemeld. Van de Bildtse sprekers is er maar 10% die het niet met de kinderen spreekt, hetgeen duidt op een hoge graad van transmissie (Van Sluis 2015:26).

Beheersingsniveau

Over het beheersingsniveau wordt gerapporteerd in de *Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld* (2014:16). 90% van de inwoners geeft aan het Bildts (heel) goed te kunnen verstaan, iets meer dan 50% het te spreken. Ook bij inwoners die het zelf (bijna) nooit gebruiken is de verstaanbaarheid groot (80%). Aangezien het Bildts het grootste deel van haar linguïstische kenmerken met het Fries of het Nederlands deelt en het Bildts redelijk frequent gesproken wordt, is dit niet verwonderlijk. Meer dan de helft kan het ook (heel) goed lezen, als we daarbij ook die bijtellen die aangeven het vrij aardig te kunnen lezen stijgt het naar 80%. Slechts een op tien inwoners geeft aan het Bildts (heel) goed te kunnen schrijven, 70% geeft aan het niet of met moeite te kunnen.

5.4 Taalhulpmiddelen

Woordenboeken

H.S. Buwalda, S.H. Buwalda, A.C.B. van der Burg en H. Sijens (2013), *Woordeboek fan 't Bildts*. Dit is een professioneel woordenboek Bildts-Nederlands (454 bladzijden), gevolgd door een Nederlands-Bildts register (159 bladzijden). Het wordt voorafgegaan door:

- een overzicht van de gebruikte bronnen (xv-xvii);
- een overzicht van de klanken van het Bildts (xix-xxii);
- een overzicht van de spelling (xxiii-xxx);
- een overzicht van enkele bijzonderheden uit de spraakkunst (xxxi-xl).

Het woordenboek bestaat in digitale vorm, maar is niet openbaar toegankelijk.

Grammatica

Er is geen grammatica van het Bildts, noch voor professionele taalkunde noch een gebruikersgrammatica. Het *Woordeboek fan 't Bildts* bevat een overzicht van enkele bijzonderheden uit de spraakkunst.

Spellingshulp

Er is geen digitale spellingshulp voor het Bildts. Het *Woordeboek fan 't Bildts* bevat een overzicht van de spelling, gebaseerd op Buwalda en Buwalda (1980).

Onderwijs

Er zijn een aantal lessen Bildts te vinden op Edufrysk (2018).

5.5 Taalgebruik en draagvlak

Het Bildts is de enige van de contactvariëteiten die een zekere vorm van institutionele erkenning geniet, op gemeentelijk niveau. Bij de voormalige gemeente Het Bildt kon je in het Bildts terecht, en dat kan na de gemeentelijke herindeling ook in de gemeente Waadhoeke.

Van Sluis (2015) is een uitgebreid rapport dat inzicht geeft in de eigenheid, het gebruik en de status van het Bildts.

Er is echter geen wetenschappelijke kwantitatieve studie die het gebruik van het Bildts systematisch onderzocht heeft. Enkel de *Streekatlas 2014. Streektalen in beeld* (2014:40) geeft een indicatie van het gebruik: ongeveer een derde van de inwoners geeft aan het Bildts dagelijks te gebruiken, ongeveer een kwart doet dat nooit. Ca. 60% van de bevolking geeft aan het Bildts regelmatig (of vaker) te gebruiken.

Onderwijs

Een globaal overzicht van het Bildts in het onderwijs wordt gegeven in Van Sluis (2015:25-26). De kinderopvang in St. Annaparochie is officieel drietalig: Bildts, naast Fries en Nederlands. Het gebruik van het Fries in de kinderopvang wordt gestimuleerd door het *Sintrum Frysktalige Berne-opfang*. Op de basisschool mag Bildts worden gegeven in plaats van Fries. Dit betekent in de praktijk dat er een uurtje per week aandacht aan Bildtse taal, cultuur en geschiedenis kan worden besteed. De gemeente ondersteunt dit door middel van een subsidie voor de *Kemissy Meertalighyd*. Op de middelbare school wordt geen aandacht aan het Bildts besteed. *Stichting Ons Bildt* en de *Kemissy Meertalighyd* verzorgen onderwijs in Bildtse taal, cultuur en geschiedenis voor volwassenen, met behulp van een kleine subsidie en veel vrijwilligers. Voornoemde commissie ontwikkelt ook onderwijsmateriaal.

Cultuur

Er worden nog steeds toneelstukken in het Bildts opgevoerd, bijvoorbeeld de *Kaizerin fan Ouwesyl* (2017). Er verschijnen met name regelmatig kinderboeken in het Bildts, en meer incidenteel wordt er ook poëzie en korte verhalen gepubliceerd (Van Sluis 2015:26-27). In de lokale krant, de Bildtse Post, wordt in toenemende mate in het Bildts geschreven.

Vitaliteit

Het Bildts is van de Fries-Nederlandse contactvariëteiten ongetwijfeld de meest vitale. Maar wetenschappelijk onderbouwd kwantitatief inzicht in deze problematiek, en wat de lokale bevolking op taalvlak wenst, ontbreekt nog. Er is in ieder geval veel enthousiasme én politieke ondersteuning, maar het is ook niet zo dat iedereen dezelfde kant uit wil. Ongeveer 40% wil volgens de *Streekatlas 2014. Streektalen in beeld* (2014:16-17) meer gesproken Bildts, 15% wil dat niet. Ruim 20% wil meer geschreven Bildts (wat hoger is dan voor andere contactvariëteiten), ruim 30% wil dat niet. Ongeveer 40% staat er onverschillig tegenover. Ook wat betreft meer zichtbaarheid in de openbare ruimte is de bevolking verdeeld: 45% wil het, 55% wil dat niet.

Betrokken organisaties

Stichting Ons Bildt, opgericht in 1980, heeft als doel de Bildtse taal en het Bildtseigene (cultuur en geschiedenis) in stand te houden en de kennis ervan te bevorderen (*Stichting Ons Bildt* 2017). De stichting krijgt een bescheiden subsidie van de provincie en wordt gedragen door vrijwilligers.

Kemissy Meertalighyd houdt zich bezig met de ontwikkeling van lesmateriaal en het bevorderen van meertaligheid in het algemeen (*Kemissy Meertalighyd* 2017).

Bildts Dokumintasyintrum (2017) houdt zich bezig met het verzamelen van historisch documentatiemateriaal, waaronder ook foto's en films.

't Bildts Aigene is een parapluorganisatie waarin bovengenoemde organisaties samenwerken, ook met centrum *de Aerden Plaats*, een tentoonstellingsplek en archeologisch centrum met een fraaie tuin (*'t Bildts Aigene* 2017; *Aerden Plaats* 2017).

5.6 Behoeften

Onderzoek

1. Er is een controversie omtrent de vraag of het Bildts een zogenaamde mengtaal is of niet (zie Van Sluis, Hoekstra en Van de Velde 2016). Om die controversie te beslechten is het nodig dat er een

Taaldatabank Bildts beschikbaar komt. De Fryske Akademy heeft een aantal teksten in een experimentele KWIC (Key Word In Context), maar die is niet online, en onaf, zowel qua bibliografische meta-informatie als qua functionaliteiten.

2. Voor het Bildts zou het nuttig zijn als er een wetenschappelijke grammatica beschikbaar komt, en vervolgens, daarvan afgeleid, een gebruikersgrammatica. Hiervoor kan worden aangesloten bij het model dat het Taalportaal biedt, waarin het Fries, Afrikaans en het Nederlands reeds zijn opgenomen.

3. Het Bildts is een uniek taallaboratorium voor theoretisch gefundeerd onderzoek naar meertaligheid en het ontstaan van contactvariëteiten van nauw verwante talen. Alle sprekers van het Bildts spreken en schrijven Nederlands, een deel van hen ook Fries.

4. Wetenschappelijke en longitudinale dataverzameling over taalgebruik, taalattitudes en wensen van de taalgebruikers zelf is nodig om een zo adequaat mogelijk taalbeleid te ontwikkelen.

Documentatie en digitalisatie

Het zou voor de *Kemissy Meertalighyd* nuttig zijn dat er een groot aantal teksten in het Bildts digitaal via het internet beschikbaar komt, liefst ook in de vorm van een taaldatabank. Een taaldatabank is namelijk een onmisbaar hulpmiddel bij het ontwerpen van educatieve hulpmiddelen, zowel voor kinderen als voor volwassenen.

Beleid

Het Bildts is de enige van de Fries-Nederlandse contactvariëteiten die op gemeentelijk niveau geïnstitutionaliseerd is.

In 2016 is de aanvraag om het Bildts te erkennen als regionale taal onder het Europees handvest voor regionale talen en talen van minderheden door de rijksoverheid afgewezen.

Een bijzonder aandachtspunt bij de gemeentelijke herindeling was en is de positie van het Bildts in de nieuwe gemeente Waadhoeke. De website van de gemeente is beschikbaar in drie talen: Nederlands, Fries en Bildts. Maar niet alle informatie is op dit ogenblik in het Bildts beschikbaar. De gemeente ondersteunt de ontwikkeling van meertalig lesmateriaal met de focus op het Bildts voor het basisonderwijs in de Bildtdorpen (*Programmabegroting 2019 2018:28*). De gemeente onderkent haar meertalig karakter, en noemt naast de rijkstalen ook het Bildts en het Franekers. De gemeente voorziet zowel in een cultuurnota als een taalnota, met bijzondere aandacht voor het Bildts en het Franekers.

6. Amelands

6.1 Afbakening

Het Amelands wordt gesproken op het eiland Ameland, een van de Waddeneilanden, gelegen tussen Terschelling en Schiermonnikoog. Het eiland vormt een administratieve eenheid: de gemeente Ameland. Op 1 januari 2018 telde de gemeente 3.654 inwoners (bron: Fryslân in Cijfers. (2018)). Het eiland heeft vier dorpen, van west naar oost (zie Figuur 6.1):

- Hollum (1260 inwoners)
- Ballum (425 inwoners)
- Nes (1230 inwoners)
- Buren (715 inwoners)

Er bestaat vanouds een scherp onderscheid tussen de westelijke protestantse dorpen Hollum en Ballum en de oostelijke katholieke dorpen Nes en Buren. Deze sociaal-religieuze tweedeling kan mede aan de basis gestaan hebben van de opmerkelijke variëteitverschillen op het eiland.

Figuur 6.1: Dorpen en buurtschappen Ameland (Bron: Google Maps)

6.2 Linguïstische kenmerken

Het Amelands is een van de Fries-Nederlandse contactvariëteiten, die alle als kenmerk hebben dat de woordenschat meer de kant uitgaat van het Nederlands, en de grammatica die van het Fries.

6.2.1 Fonetiek en fonologie

Gemeenschappelijk met het Fries (en doorgaans ook het Stadsfries, zie 4.2.1) zijn onder andere de volgende kenmerken:

- De /g/ aan het begin van een woord is niet een wrijfklank zoals in het Nederlands, maar een plofklank. Amelands *goëd* 'goed' lijkt wat dat betreft dus op Fries *goed* (en Duits *gut* en Engels *good*).
- Het Amelands kent aan het woordbegin wel wrijfklanken, maar die zijn net als in het Fries altijd stemloos. Dat betekent dat er geen woorden zijn die met een /v/ of een /z/ beginnen. 'vrij' is in het Amelands *frij*, en 'zee' is *see*.
- De Nederlandse combinatie *sch-* is in het Amelands *sk-*, net als in het Fries. Een Amelander gaat naar *scoal* 'school' (Fries: *skoalle*).

- Lange klinkers worden in het Amelands en het Fries voor een dentale medeklinker, zoals /d/, /t/, /s/ of /l/, als een centrerende tweeklank uitgesproken. De draai in de klinker zien we in Amelander woorden als *groat* 'groot', *goëd* 'goed' of *doël* 'doel', maar ook in een Engels leenwoord als *goal* 'goal' wordt de klinker op dezelfde manier uitgesproken.
- Net als in het Fries valt een /t/ weg voor de combinatie *-st*. De overtreffende trap van *groat* 'groot' wordt dus uitgesproken als *groast*. En van het werkwoord *sitte* 'zitten' is de uitspraak in de tweede persoon enkelvoud tegenwoordige tijd (*dou*) *siste*, en niet voluit *sitste*.
- Met het Fries heeft het Amelands het verschijnsel van de nasalering van klinkers gemeen. Daarbij wordt een *n* niet uitgesproken, al blijft er wel iets van aanwezig doordat bij het uitspreken van de voorafgaande klinker de lucht door de neus gaat. Nasalering treffen we aan voor de meeste medeklinkers (maar niet voor plofklanken en de /h/), bijvoorbeeld in *inlope* 'inlopen' en *insiën* 'inzien'. Voor een /s/ wordt de genasaleerde klinker dan ook nog vaak weer gerekt, net zoals in het Fries, bijvoorbeeld in *kâns* 'kans'.

Er zijn met het Stadsfries ook verschillen. Als we bijvoorbeeld kijken naar de klankinventaris, dan is die van het Amelands duidelijk rijker dan die van het Stadsfries (waarvoor we de stadsvariëteit van Leeuwarden als uitgangspunt nemen):

- Het Stadsfries heeft geen lange [y.]-klank, als in Amelands *suuch* 'zeug', *buge* buigen'.
- In het Stadsfries ontbreekt een lange [u.]-klank als in Amelands *boe'ne*, *soe'ze*.
- In het Stadsfries vinden we geen rondachtige lange /a./ zoals die voorkomt in Amelands *pâd* 'pad', *rân* 'rand' of *fâlle* 'vallen'.
- Het Amelands heeft een vrij open geronde voorklinker die in het Stadsfries ontbreekt. Er bestaat zowel een korte als een lange variant. Kort (vergelijk de uitspraak van het Franse woord *neuf* 'negen') vinden we hem alleen maar voor een /r/, bijvoorbeeld in *dörp* 'dorp', *förf* 'verf' of *störm* 'storm'. De lange variant komt voor in woorden als *hööd* 'huid', *flöte* 'fluiten' enz. (vooral in Nes en Buren).

Het Amelands is, zou je kunnen zeggen, in vergelijking met het Stadsfries hier en daar ook redelijk eigenwijs in het overnemen van de klinkers van Nederlandse woorden. Een sprekend voorbeeld is de korte /ɛ/ als in Nederlands *pet* ([ɛ]). In het Stadsfries blijft dat dezelfde klank, al is er soms rekking. Voor nasalen /m, n, ŋ/ wordt dit in het Amelands echter de klank van Nederlands *pit*, overigens vaak in overeenstemming met wat het corresponderende woord in het Fries ook heeft. De Nederlandse woorden *krent*, *rente*, *zwemmen* en *lengen* zijn dus in het Amelands respectievelijk *krint*, *rinte*, *swimme* en *linge*. Zelfs recente leenwoorden als *sjim* ('jam') en *tink* ('tank') doen aan dit patroon mee. Andere klanken waar het Amelands een eigen invulling geeft, zijn de Nederlandse *ei* en *ui*. In het Amelands worden die vaak gerealiseerd als lange monoftongen /ɛ:/ en /ö:/). Voorbeelden zijn *sèël* ('zeil') en *flööt* ('fluit'). Deze eenklanken komen in het Stadsfries niet voor; waar het Amelands deze monoftong heeft, heeft het Stadsfries de Nederlandse diftongen. Overigens moet gezegd worden dat de lange monoftongen vooral gevonden worden in de oostelijke Amelander dorpen.

Een ander verschil is bij het verdwijnen van de /r/ voor dentale medeklinkers. Zeker na korte klinkers verdwijnt deze in het Amelands niet helemaal, maar blijft er nog iets /j/-achtigs over, in de spelling genoteerd als een apostrof. De pendant van het Nederlandse *kort*, bijvoorbeeld, staat als *kó't* in het woordenboek.

6.2.2 Morfologie

Ook in de morfologie lijkt het Amelands op het Fries en op het Stadsfries (zie 4.2.2). Voorbeelden zijn:

- Bij voltooid deelwoorden ontbreekt het voorvoegsel *ge-*. Het Amelander werkwoord *lope* mag dan in de uitspraak weliswaar veel meer op het Nederlandse *lopen* lijken dan het Friese *rinne*, structureel gezien staat zijn deelwoord (*is/het*) *lopen* toch niet zo heel ver van het Friese deelwoord *rûn* af.
- Het Fries heeft in de tweede persoon enkelvoud de uitgang *-st* of *-ste*, waar als persoonlijk voornaamwoord *do* bij hoort, dus bijvoorbeeld in **do rinst(e)** 'jij loopt', vergelijk ook Duits **du gehst**. Het Amelands heeft deze vormen uit het Fries overgenomen: **dou loopste**.
- Een bijzonder sprekend geval is het voorkomen van twee vormen van de infinitief. Het Nederlands kent als uitgang voor het hele werkwoord alleen het achtervoegsel *-en*, als in *lopen*. Het Fries beschikt hier over twee suffixen, *-e* en *-en*, bijvoorbeeld in **rinne** en **rinnen**,

en die vinden we in het Amelands als *lope* en *lopen* terug. Ook de behoorlijk ingewikkelde distributie van die vormen komt met het Fries overeen. De vorm *lope* komt voor na modale hulpwerkwoorden als in *hij moet/kin/mâch/wil/sil lope* 'hij moet/kan/mag/wil/zal lopen', en tevens na het hulpwerkwoord van causaliteit *late* 'laten' als in *hij laat him lope* 'hij laat hem lopen'. Het achtervoegsel *-en* vinden we in naamwoordelijke constructies als *syn lopen* 'zijn lopen' of *ut lopen fan de kiewiet* 'het lopen van de kievit' en in werkwoordelijke constructies na *te*, bijvoorbeeld in *hij begint te lopen*. Ook na werkwoorden van zintuigelijke waarneming is er altijd *-en*, als in *ik siën/hoar him lopen* 'ik zie/hoor hem lopen'.

- Een voorbeeld uit de woordvorming is het bindingselement *-e-* in samenstellingen, daar waar het Nederlands *-en-* schrijft en optioneel de /n/ ook uitspreekt. Het Nederlandse *boevenbende* is in het Amelands, net als in het Fries, daarom *boevebinde* en een uitspraak met *n* is uitgesloten. Vergelijk ook Amelander samenstellingen als *bokkepoat* 'bokkenpoot' en *bjekörf* 'bijenkorf'.

In de morfologie heeft het Amelands ook eigen kenmerken, die we dus ook niet in het Fries aantreffen. In het Nederlands en Fries (en Duits) geven werkwoorden in hun vervoeging altijd aan of het onderwerp van de zin enkelvoudig of meervoudig is. In het Nederlands is er een verschil in betekenis tussen *zij woont* en *zij wonen*, of tussen *zij woonde* en *zij woonden*. In het Amelands is dat verschil, althans in de verleden tijd, verdwenen, omdat er geen *-n* is in de uitgang voor het meervoud, en daarmee wordt het onderscheid tussen enkel- en meervoud opgeheven. In beide gevallen wordt het *sij woände*, en daar kun je niet aan horen of je te maken hebt met één (vrouwelijke) bewoner, of met meerdere. In het Nederlands kan in de meervoudsvorm de *n* uitgesproken worden (maar het is wel optioneel, en geografisch en stilistisch bepaald), in het Amelands niet.

Een andere eigenheid behoort tot de woordvorming, en dat is in die zin opvallend omdat je in dat gedeelte van de grammatica niet zo gauw variëteitverschillen tegenkomt. In de woordvorming wordt geregeld dat woorden van elkaar afgeleid kunnen worden. Zo kun je in het Nederlands van bijvoeglijke naamwoorden zelfstandige naamwoorden vormen met behulp van het achtervoegsel *-heid*. Van *groen* maken we zo *groenheid*. Er bestaat ook het achtervoegsel *-te*, als in *groen* > *groente* of *diep* > *diepte*, maar dat heeft in het Nederlands (en ook het Fries en Stadsfries) een veel kleiner toepassingsgebied. Het verrassende is nu dat je in het Amelands allerlei onverwachte afleidingen met *-te* tegenkomt. Om enkele te noemen: *bangte* 'bangheid, angst', *domte* 'domheid', *hâ'dte* 'hardheid', *magerte* 'magerheid', *smearchte* 'smerigheid, viezigheid', *sunechte* 'zuinigheid'. Even opvallend zijn trouwens afleidingen met *-echhèd*, daar waar het Nederlands gewoon *-heid* heeft, getuige woorden als *dichtechhèd* 'dichtheid', *ferkoädenechhèd* 'verkoudheid', *laffechhèd* 'lafheid', *sterkechhèd* 'sterkte', en vele andere.

6.2.3 Syntaxis

Ook de zinsbouw is verregaand parallel aan het Fries en Stadsfries (zie 4.2.3.). Een paar verschijnselen zijn:

- In bijzinnen komt de persoonsvorm altijd achteraan. Kun je in het Nederlands nog kiezen tussen *... dat ik gelopen heb* en *... dat ik heb gelopen*, in het Amelands is het steeds *... dat ik lopen hê*, parallel aan Fries *... dat ik rûn haw*.
- Zijn er drie werkwoorden, dan is de volgorde in het Amelands net omgekeerd aan die in het Nederlands. Nederlands *... dat ik hem heb zien lopen* is in het Amelands *... dat ik him lopen siën hê*. In het Fries is het *... dat ik him rinnen sjoen haw*.
- In dergelijke constructies zien we in het Nederlands overigens steeds een infinitief waar je eigenlijk een voltooid deelwoord zou verwachten. In het Nederlands is het *... dat ik hem heb horen lopen*. Niemand zegt *... dat ik hem heb gehoord lopen*, hoewel je dat eigenlijk wel zou verwachten omdat een hulpwerkwoord als *heb* nu eenmaal een voltooid deelwoord vereist. Dat voltooid deelwoord vinden we wel in het Amelands: *... dat ik him lopen hoard hê*. Ook het Fries heeft hier een voltooid deelwoord: *... dat ik him rinnen heard haw*.
- Een heel andere constructie is de zogenaamde absentief, die aangeeft dat iemand iets doet op een andere plaats dan waar het gesprek plaats heeft. In het Nederlands kun je bijvoorbeeld zeggen *hij is vissen* als iemand weggegaan is om ergens anders een hengeltje uit te werpen. In het Amelands moet er dan het partikel *te* bij: *hij is te fissen*. Dat is in het Fries ook zo: *hy is te fiskjen*.

In tegenstelling tot de fonologie en de morfologie lijkt het Amelands op het niveau van de syntaxis kenmerken te hebben die enkel in het Amelands voorkomen.

6.2.4 Lexicon

Hierboven werd in grote lijnen het beeld geschetst dat de grammatica van het Amelands in essentie Fries is, en de woordenschat Nederlands. Toch behoeft dat laatste nog wel enige nuancering. Wat uit het Nederlands werd overgenomen, behoorde typisch tot de algemene en neutrale woordenschat. Om een voorbeeld te geven: het begrip 'klein' wordt in het Fries weergegeven door het woord *lyts*. Dat woord vinden we in het Amelands niet terug, het is daar *klein* (of *kleän* of *klèèn*, afhankelijk van het dorp waar je bent).

Friese woorden die geen Nederlands equivalent hadden, bleven wel vaak in gebruik. Een voorbeeld is Amelands (en Fries) *suterech*, dat een lichte diskwalificatie aangeeft en waar een moeilijk te beschrijven gevoel om heen zweeft. Iemands kleren kunnen bijvoorbeeld *suterech* zijn, of iemand kan *suterech* zijn als hij of zij er niet heel erg gezond uitziet. Ook minder prettig weer is *suterech*. Een ander voorbeeld is Fries *rûgelje* 'achter elkaar naar beneden vallen van kleine voorwerpen of droge stoffen', wat bijvoorbeeld van toepassing kan zijn op vallende hagel. In het Amelands vinden we dit terug als *rugele*.

Woorden uit de vertrouwde sfeer van het huis of het erf bleven ook vaak onvertaald, waarschijnlijk ook omdat de sprekers van het Nederlands die als model dienden niet tot het dagelijks leven doordrongen.

Om een indruk te geven wat als Friese woordenschat behouden is gebleven nemen we hier uit het woordenboek een aantal woorden over die beginnen met de typische Friese medeklinkercombinatie *tj-* (die in het latere Fries omgevormd werd tot *tsj-*):

- *tjaffele* 'druk praten'; Fries *tsjaffelje*.
- *tjalm* of *tjelm* 'strik van paardenhaar om vogels mee te vangen'; Fries *tsjelm*.
- *tjântere* of *tjîntere* 'zeuren, zaniken'; Fries *tsjanterje*.
- *tjeel* 'wiel'; Fries *tsjil*.
- *tjerk* of *tjirk* 'tureluur'; Fries *tsjirk*.
- *tjoëd* 'kwaad, slecht, verkeerd'; Fries *tsjoed*.
- *tjoe'ne* 'toveren'; Fries *tsjoene*.
- *tjottere* 'snateren, druk praten'; Fries *tsjotterje*.

Sterker nog, het Amelands heeft *tj-*woorden die in het Fries onbekend zijn, zoals :

- *tjitte* 'zeuren, dreinen (van kinderen)'
- *tjong* of *tjonk* 'rommel, troep'
- *tjurke* '(langdurig) trekken (bijvoorbeeld bij het melken van koeien)'
- *tjoema* (bijwoord) 'vergeefs; gratis'.

Het zou heel goed kunnen dat we hier met in het Fries verdwenen woorden te maken hebben, ook al geldt dat zeker niet voor *tjoema*, want dat komt uit het Maleis.

Wat geldt voor woorden, geldt ook voor vaste combinaties van woorden. Ook idiomatisch staat het Amelands dicht bij het Fries. Als we bijvoorbeeld het lemma *bek* raadplegen in het *Groat Amelander Woa'deboek* (Oud 2016), dan lijken de uitdrukkingen *un bek as un skear(mes) hêwwe* 'een grote mond hebben' en *de bek in beide hannen hêwwe* 'brutaal zijn' geen Nederlands, terwijl ze in het Fries heel gewoon zijn. Dat geldt mogelijk ook voor *ut ind in 'e bek hêwwe* 'uitgeput zijn', ook al staat een Nederlandse pendant wel in Van Dale, en komt de uitdrukking zeker ook in het Noord-Hollandse Westfries voor.

De indruk bestaat - en voor woorden beginnend met *tj-* is dat wel zeker - dat het Amelands meer Friese woorden bevat dan de Stadsfriese variëteiten. Daar is misschien ook wel een verklaring voor. Het Fries was en is nog steeds heel sterk een boerentaal, en ook het Amelands is geworteld in een plattelandssamenleving. Die vraagt nu eenmaal om andere woorden dan waar een stedelijke omgeving behoefte aan heeft. Wat hier overigens voor enkelvoudige woorden opgemerkt werd, dat geldt ook voor idioom: dat er ook op dat vlak veel Fries in het Amelands zit, is op niet veel meer gebaseerd dan een eerste indruk.

Dialectverschillen

De Stadsfrieze variëteiten verschillen maar weinig van elkaar. Van Dokkum tot Stavoren hoor je in de Stadsfrieze enclaves overal min of meer dezelfde taal. Ook binnen het gebied van het Bildts zijn de verschillen heel beperkt. Des te opvallender is dan dat op een vergelijkbare geografische schaal op het kleine Ameland, binnen een afstand van slechts tien kilometer, er een enorme variatie optreedt. Elke pagina van het Amelander woordenboek getuigt daar bijna wel van.

De belangrijkste grens ligt tussen de beide westelijke dorpen (Hollum, Ballum) en de oostelijke (Nes en Buren). Dat gaat echter niet altijd op. In het eilander sjibbolet, een vertaling van Nederlands "oud hout op zolder" zien we al meteen dat Ballum met de oostelijke dorpen meegaat. Die hebben *òòd hòòt op sôder*, Hollum daarentegen *oäd hoät op soäder*. In een vergelijkbaar geval heeft Ballum zelfs een heel eigen vorm. Het betreft de uitspraakvormen van woorden die in het Nederlands als *ei* gespeld worden, bijvoorbeeld in het werkwoord *zeilen*. Ballum heeft dezelfde klinker als in het Nederlandse woord. Oost-Ameland heeft een lange monoftonge /ɛ:/, *sèle*. Hollum heeft daarentegen in *seäle* een tweeklank, met een /ɛ/-achtige naslag, dezelfde naslag die we ook horen in *oäd hoät op soäder*, en overigens ook in de Hollumer uitspraak van de lange *aa*, die in het dorp dus licht diftongisch is.

Woorden die in het Nederlands met een <ij> gespeld worden, vertonen eveneens een variëteitverschil, althans als ze gevolgd worden door een *d*. De oostelijke dorpen hebben ook hier een lange [ɛ:], maar in het westen treffen we een lange *ie*-klank aan ([i:]), overigens overeenkomend met wat het Fries laat zien. Zo hebben we dus de paren *blèèd – bliid* ('blij'), *sède – side* ('zijde'), *tèèd – tiid* ('tijd') en *wèèd – wiid* ('wijd'). Iets soortgelijks zien we bij de pendant van Nederlands <ui>. Het oosten heeft weer een sterke neiging om daar een lange monoftong van te maken, in dit geval *öö* ([ö:]). Het westen heeft dan gewoonlijk een /y./-klank. Die kan kort zijn, als in *kruud* 'kruid', *spuut* 'spuit', *duut* 'duit' of *fuul* 'vuil', maar soms ook wel lang, als in *huud* 'huid' en *tuuch* 'tuig'. Ook hier heeft Ballum soms een eigen vorm, als in *fluit* en *fuil*, daarmee, net als met de pendant van de Nederlandse <ei> het geval was, het meest direct het Nederlands volgend. Overigens heeft ook Hollum soms de gewone Nederlandse *ui*-klank (*fruit*, *stuite*, *ruile*) waar het oosten stug in *öö* volhardt.

Er zijn bij de klinkers ook een aantal variëteitverschillen op kleinere schaal. Voor een *m* heeft het westen een korte /a/ en het oosten een lange /a:/ in de paren *fersammele* (W) – *fersamele* (O) 'verzamelen', *hammer* (W) – *hamer* (O) 'hamer' en *skammel* (W) – *skamel* (O) 'schraag'. Voor een /r/, of wat daar nog van over is, is een voorafgaande /ɛ/-klank als in Nederlands *pet* ([ɛ]) op West-Ameland een korte /a/ geworden. Zie vormen als *da'ske* 'dorsen', *ga's* 'gras', *ka's* 'kers', *ka'stboom* 'kerstboom' en *pa'sse* 'persen'. Het oosten komt hier qua klinker met het Nederlands overeen.

Ook aan het wordeinde zijn er verschillen. Vrij frequent in de westelijke dorpen is aan het einde van een zelfstandig naamwoord het voorkomen van een toonloze /ə/ waar deze in het oosten ontbreekt. Voorbeelden zijn *fla'dde* 'flard', *groëde* 'litteken', *hutte* 'hut', *piene* 'pijn', *pódde* 'pad', *pôlle* 'pol' en *wronge* 'wrong'. Genoemde woorden hebben in het Fries in het algemeen ook een *e*-uitgang. Heel opvallend is in het westen zo'n uitgang bij een aantal woorden van niet-Germaanse afkomst die in het Nederlands op *-ie* uitgaan, en in het Fries vaak op *-je*. Voorbeelden zijn *kóffe* 'koffie', *oäle* 'olie' en *roe'ze* 'ruzie'. Deze woorden gaan in het oosten op *-ie* uit. In andere gevallen is er in het westen, in de vorm van een wat palatale uitspraak van de voorgaande medeklinker, nog net iets van de /j/ overgebleven, daar waar het oosten de /j/ veel duidelijker heeft. Voorbeelden vinden we in woorden als *berje* 'zijschot van een boerenwagen', *flaerje* 'vlier', *jannenaarje* 'januari' en *kemeedje* 'komedie'. Een bijzonder verschijnsel is ook dat in een aantal woorden in het westen uit de bilabiale halfvocaal van tweeklanken een wrijfklank *v* kan ontstaan, waardoor er dus eigenlijk niet meer sprake is van een diftong. In het woordenboek zijn voorbeelden te vinden als [bla:v] onder het lemma *blâuw* 'blauw', als [dɔ:v] onder *dôuw* 'duw' en als [spra:v] onder *sprâuw* 'spruw', en tevens aan de uitspraakvormen [dü:və] en [ka:və] bij de werkwoorden *duwe* 'duwen' en *kâuwe* 'kauwen'. Maar er schijnt hier enige onzekerheid te bestaan over de kwaliteit van het betreffende segment in deze positie. Tenminste, een verandering de andere kant op komt ook voor, getuige een westelijke variant *dieuw* 'dief' naast *diëf*, en het voorkomen van *lieuw* naast *liëf* 'lief'. Overigens, in een notatie als [bla:v] zien we tegelijkertijd nog een glimp van een verschijnsel dat nu eigenlijk verdwenen is, maar dat op Ameland naar het schijnt zich nog tamelijk lang gehandhaafd heeft, te weten het stemhebbend blijven van medeklinkers aan het wordeinde. In [bla:v] is de stemhebbende /v/ dus geen stemloze /f/ geworden. Er zijn

trouwens aanwijzingen dat dit verschijnsel zich het langste in westelijk Ameland gehandhaafd heeft. Op het buureiland Terschelling is het in het Midlands overigens nog wel altijd in levend gebruik. Een zeer opvallend verschil tussen oost en west is tenslotte gelegen in het systeem van verkleinwoordvorming. In grote lijnen komt het er op neer dat de westelijke dorpen een /k/ in de uitgang hebben, en de oostelijke een /j/. Alleen na /k/ en /x/ (uitgang *-je*) en /ŋ/ (uitgang *-kje*) zijn oost en west gelijk. In de andere gevallen heeft west altijd *-ke*, al wordt daar na een stam op /n/ nog een /t/ voor ingevoegd, mogelijk om de uitspraak van de /n/ te behouden, daar deze anders over zou zijn veranderd in een /ŋ/. In de oostelijke dorpen is de meest gebruikte uitgang *-je*, maar na een klinker, /l/, /n/ en /r/ vinden we *-tje*, en na /m/ zien we de aanpassing *-pje*. Het oostelijke systeem lijkt erg op het Nederlands, maar de uitgang *-etje* ontbreekt. Het westen lijkt veel Friester, zelfs zodanig dat het met *-ke* achter *d*, *t* en *l* eerder het beeld van een Fries van een oudere fase oproept. Interessant is overigens dat we in de uitgang *-tje* tussen *t* en *j* geen ingeschoven *s* zien. Die 18^e-eeuwse innovatie vond niet alleen in het Fries plaats maar ook in het Stadsfries, resulterend in de vorm *-tsje*, en in het Bildts zelfs in de vorm van *-tsy*. In perifere Friese variëteiten als het Hindeloopers, het oostelijk Terschellings en het Schiermonnikoogs blijft het invoegen van een /s/ evenwel ook achterwege. Het Amelands sluit zich dus bij die in dit opzicht conservatieve variëteiten aan, zoals we hiervoor trouwens ook al konden zien aan de woorden die met de medeklinkercombinatie *tj*- beginnen, zoals *tjaffe* en dergelijke.

6.3 Gebruikers

Aantal sprekers

De *Streekatlas 2014. Strektalen in beeld* (2014:III) komt voor het gedeelte van de inwoners dat aangeeft regelmatig tot altijd de streektaal in zijn of haar dagelijks leven te gebruiken op een percentage van 83%. Van alle streekvariëteiten in Fryslân staat het Amelands daarmee bovenaan. Mathilde Jansen kwam in 2010 in haar boekje *Een echte Amelander spreekt dialect* voor de jongeren op 87% (Jansen 2010a). Dat wijst erop dat de variëteit niet alleen in het taalverkeer van de inwoners een grote rol speelt, maar dat het ook nog goed aan de volgende generatie wordt doorgegeven. Dat wordt bevestigd door een ander staatje in de *Streekatlas 2014. Strektalen in beeld* (2014:11). Van de ouders die Amelands spreken, spreekt een kleine 70% altijd Amelands tegen de kinderen. Slechts 10% doet het helemaal niet. In een (voor zover bekend niet gepubliceerde) enquête onder leerlingen van de Amelander middelbare school bleek eind 2016 overigens dat beheersing en gebruik onder de jeugd toch wel wat terug aan het lopen is. Op grond van bovenstaande cijfers en het aantal inwoners schatten we het aantal sprekers op 2500 à 3000.

Beheersingsniveau

De *Streekatlas 2014. Strektalen in beeld* (2014) geeft ook enigszins inzicht in de beheersing van de verschillende deelvaardigheden (p. 12). Het goed kunnen verstaan is bijna 100% en het spreken iets meer dan 80%. Het goed kunnen lezen is nog altijd wel 60%, maar voor het kunnen schrijven blijft het percentage op 20% steken.

6.4 Taalhulpmiddelen

Woordenboeken

In 2016 is een uitvoerig woordenboek verschenen, het *Groot Amelander Woa'deboek*, in eerste instantie geschreven door de in 2006 overleden Anton G. Oud, en bezorgd door Siebren Dyk (Anton G. Oud 2016). Het woordenboekgedeelte telt 630 bladzijden, daarnaast bevat het ook een index Nederlands-Amelands (bijna 190 bladzijden) en een lijst met toponiemen. Het boek is de opvolger van het eveneens door Oud samengestelde *Woa'deboek fan ut Amelands* (Oud 1987; 316 + XXII bladzijden).

Grammatica

Een grammaticaal overzicht is te vinden in Appendix I (pp. 173-194) van Mathilde Jansens dissertatie *Language Change on the Dutch Frisian Island of Ameland* (Vrije Universiteit, 2010b:173-194). Voorin het *Groot Amelander Woa'deboek* vinden we onder andere een korte samenvatting van de klankleer en de vervoeging van de werkwoorden (Oud 2016:26-37).

Spellingwijzer

Er is geen officiële of gangbare spelling, of het zou die van Oud (2016) moeten zijn. Zij wordt daar, gerelateerd aan de klanken, behandeld op de bladzijden 26-29.

Digitale hulpmiddelen

Digitale hulpmiddelen ontbreken. Vooralsnog is Oud (2016) alleen op papier beschikbaar.

6.5 Taalgebruik en draagvlak

Het Amelands wordt vooral als gesproken taal gebruikt, en lijkt niet erg geïnstitutionaliseerd.

Cultuur

In culturele uitingen speelt het Amelands voor zover bekend slechts een bescheiden rol. Het wordt hier en daar gebruikt in popmuziek, er is een eilander cabaretgroep, en er wordt incidenteel geschreven en gedicht. Enkele pennenvruchten in dialect zijn verzameld in het boek *Beeld en Geluid* (n.d.), hoewel het meeste van de 200 bladzijden in het Nederlands gesteld is.

Onderwijs

Voor het onderwijs is er recentelijk een 'heemkundeproject' gestart, waarin ook aandacht aan de eilander variëteit gegeven zal worden.

Organisaties

Het eiland kent een cultuur-historische stichting 'De Ouwe Pôlle'. Deze heeft bijvoorbeeld het boekje *Beeld en Geluid* uitgegeven.

6.6 Behoeften

Documentatie

Het Amelands is relatief goed gedocumenteerd, dankzij het woordenboek Oud (2016) en de dissertatie van Mathilde Jansen (2010b). Dit onderzoek *Language Change on the Dutch Frisian Island of Ameland* is primair een verslag over recente taalveranderingen, maar biedt daarnaast ook allerlei grammaticale informatie.

Onderzoek

Toekomstig onderzoek zou zich kunnen richten op (i) processen van taalverlies en taalverandering in het hedendaagse Amelands; (ii) het ontstaan van het Amelands als Fries-Nederlandse contactvariëteit. Dergelijk onderzoek heeft zich tot nu toe vooral bezig gehouden met het Stadsfries, maar het Amelands, dat meer Friese kenmerken heeft, zou hier zeker een aanvullend licht op kunnen doen schijnen en meer inzicht verschaffen in ontleningshiërarchieën in nauw verwante talen.

Infrastructuur

Een zwakte van het Amelands lijkt op dit moment de kennis van de variëteit op het eiland zelf. De samensteller van het woordenboek, die overigens niet eens op het eiland woonde, is overleden; de nog in leven zijnde leden van de werkgroep die hem bijstond, zijn de 70 gepasseerd. Idealiter zouden zich een aantal personen, het liefst gerelateerd aan het eilander onderwijsveld, verder moeten bekwamen in de kennis van het Amelands.

7. Midslands

7.1 Afbakening

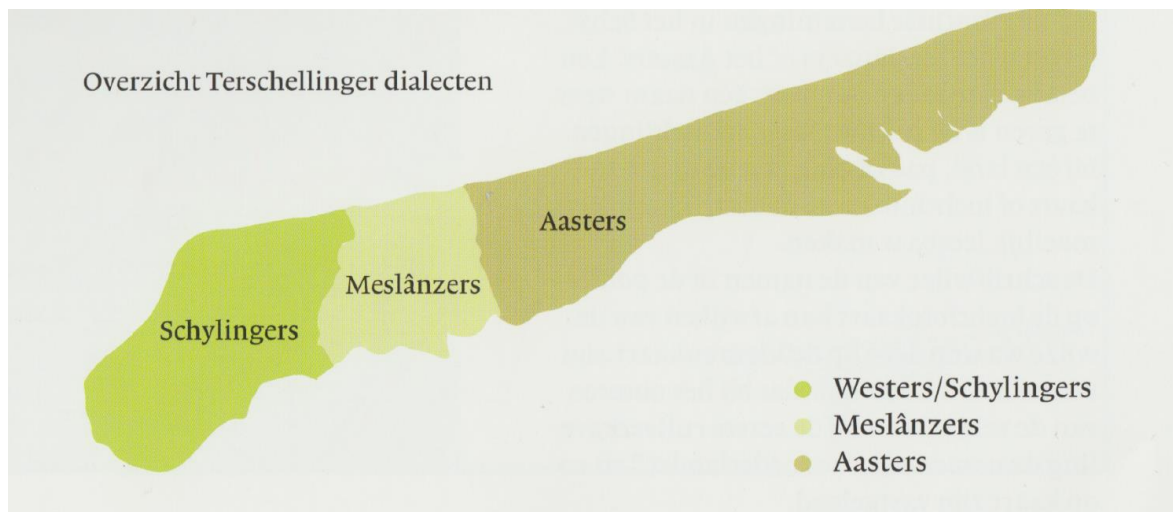
Terschelling is een Nederlandse gemeente en een van de Waddeneilanden, tussen Vlieland en Ameland (zie Figuur 7.1). De gemeente behoort tot de Provinsje Fryslân.

Figuur 7.1: Voornaamste dorpen op Terschelling (Bron: Google Maps)

Het Midslands is de variëteitsterm voor wat in de plaatselijke variëteit het Meslânzers wordt genoemd. De variëteit wordt gesproken op het Waddeneiland Terschelling, en wel in het middenstuk van het bewoonde gedeelte – vandaar ook de naam (zie Figuur 7.2). De variëteit ligt ingeklemd tussen het Westers, gesproken in West-Terschelling, en het Oosters in de oostelijke dorpen Striep, Landerum, Lies, Hoorn, Oosterend, en, maar enigszins als grensgeval, Formerum. Voor het Midslands blijven dan over de dorpen Midsland, Hee, Kaard, Kinnum en Baaiduinen.

De taalsituatie op het eiland is daarmee een gecompliceerde. Het Midslands kan gekarakteriseerd worden als een van de Fries-Nederlandse contactvariëteiten, maar het ligt op het eiland dus ingeklemd tussen een oorspronkelijk Friessprekend westelijk en oostelijk deel. Overigens wijken het Westers en Oosters sterk af van het gewone Fries van de vaste wal. Hun positie is te vergelijken met het Schiermonnikoogs en Hindeloopers, en deze variëteiten worden gedrieën inderdaad vaak in één adem genoemd, en vanuit Fries perspectief meestal aangeduid als 'perifeer'. Overigens verschillen het Westers en Oosters ook weer van elkaar, wat de zaak nog weer ingewikkelder maakt.

Figuur 7.2. Dialectkaart Terschelling (Bron: Kok 2007)

Het eiland telt bijna 5000 vaste bewoners. Voor het taalgebied van het Midlands waren die op 1 januari 2018 als volgt over de betreffende dorpen verdeeld:

Midsland	1036
Baiduinen	107
Kinum	40
Hee	18
Kaard	12
Totaal	1205

Tabel 1: Aantal; inwoners per 1 januari 2018 van de dorpen die in het Midslander taalgebied vallen (Bron: https://friesland.databank.nl/jive/jivereportcontents.ashx?report=s5home_abf 2018.)

Niet alle inwoners spreken echter de plaatselijke variëteit, zie Sectie 7.3.

7.2 Linguïstische kenmerken

De variëteit is helaas maar mondjesmaat onderzocht. Het heeft kenmerken van de andere contactvariëteiten, maar in het klanksysteem zijn er opvallende, specifieke verschijnselen.

7.2.1 Fonetiek en fonologie

Het Midlands heeft enkele opvallende fonetisch-fonologische verschijnselen in vergelijking met het Fries, het Nederlands en/of de andere contactvariëteiten.

De meest sensationele eigenschap, althans vanuit continentaal-Westgermaans perspectief, is wel het ontbreken van eindontstemming (Engels: final devoicing). De /b/, /d/, /g/ en /z/ blijven aan het eind van het woord intact en worden niet stemloos.

Een gedeelte van de klinkers wordt gepalataliseerd uitgesproken (door Smit (n.d.) beschreven als bevattende "un klein naslagje"). Dit lijkt een wijze van articuleren die aansluit bij de variëteiten van Noord-Holland. Eenzelfde effect vinden we soms ook indien er na de klinker een /r/ gedeeld is (die dus in die zin nog iets 'nagelaten' heeft).

De begincluster *sk-* is in het Midlands *sch-*, dus net als in het Nederlands maar ook conform de beide Friese variëteiten van het eiland.

Iets soortgelijks geldt voor de Anlauts-/g/, die een fricatief is, en geen plofklank.

Net als in het Fries wordt een korte *a* voor een dentale medeklinker (/n/, /d/, /l/, /s/, /t/) gerond en verhoogd tot een *ò* [ɔ]. Voorbeelden: *òn* 'aan', *bòd* 'bad', *bòl* 'bal', *gòs* 'gas' en *mòt* 'mat'.

Er zijn een paar voorbeelden van verkorting bij verkleinwoorden: *kêrn* [kɛ:m] 'kam' - *kemke* [kɛmkə]; *wiis* [vi:s] 'wijs' - *wyske* [wiskə]; *hând* 'hand' [hɔ:nt] - *handsje* [hɔntsɛ].

7.2.2 Morfologie

De verbuiging van de werkwoorden verschilt niet met die in het Stadsfries.

Ook verkleinwoorden lijken niet te verschillen, al is het wel zo dat de uitgang *-tsje* (na de dentalen /d/, /l/, /n/, en /t/) het meervoud *-tsys* neemt, en niet *-tsjes*. Voorbeeld *snút* – *snútsje* – *snútsys*. Evenzo met de alternant *-je*: *sucht* – *suchje* (met t-deletie) – *suchjys*.

Opvallend is de uitgang *-es* of *-s* om een huis of huishouding aan te duiden: *bij Willemes*, *naar Klaas en Bartes*, *bij dokters*. Dit gebruik bestaat ook in het Fries.

7.2.3 Syntaxis

Er zijn geen aanwijzingen dat het Midslands in de zinsbouw afwijkt van het Stadsfries (en dus ook niet van het Fries), zie Sectie 4.2.3.

7.2.4 Lexicon

Er bestaat geen woordenboek van het Midslands, en dus is het moeilijk om hier in detail iets over te zeggen. Het Midslands volgt ook weer het algemene patroon van de Fries-Nederlandse contactvariëteiten dat de woordenschat is overgenomen uit het Nederlands. Het Friese *wetter* 'water' is bijvoorbeeld ook in de beide eilander Friese variëteiten *wetter*, maar in het Midslands *water*. Maar meer specifieke termen, vooral in de agrarische sfeer, hebben vaak weer een Friese achtergrond, bijvoorbeeld *dôbe* 'drinkkuil in het land', Fries *dobbe*.

Het volgende citaat van de Terschellinger taalkenner Gerrit Knop geeft de complexiteit van de situatie goed weer:

"Het Nederlandsche "wagen", tersch.-fri. *wein* is door Midsland overgenomen, maar onderdeelen als wiel en dissel zijn ook in het Midslandsch *tsjeel* en *tiksel*. Het Schellinger woord voor schuur is *schün* (vgl. hd. *Scheune*), maar Midsland heeft het Ndl. schuur. Voor het zoldertje boven den koestal en voor den koegang heeft het de Friesche woorden *tiling* en *millem* bewaard. Kinderspelen als *lempe* (met knickers in een kuiltje schieten en *mûkje* (om het langste strootje trekken, van ofri. *mūka* = halm, strootje) worden over geheel Ter-Schelling zoo genoemd, al heeft de Midslander variëteit den Frieschen werkwoordsvorm met *j* opgegeven en overeenkomstig zijn Hollandsch karakter de *û* in *û* veranderd: *mûke*.

Weinig voorkomende woorden als *wiskje* (dwarrelen van stuifsnieuw), *jûkel* (ijskegel), *lû:chje* (opstapelen, in lagen leggen), bijzondere als *toochje* (trekken, slapen, aanslapen), *gûlje* (schreien), technische als *tiemje*, (het hooi bij elkaar halen met de *pontiid*), *eidzje* (eggen) behooren tot het gemeenschappelijk taalbezit, wat de werkwoorden betreft in Midsland natuurlijk weer zonder *j*." (Knop 1946:66-67).

7.3 Gebruikers

Aantal sprekers

Er zijn geen betrouwbare cijfers over het aantal sprekers van het Midslands. De vrij recente *Strektalenatlas 2014. Strektalen in beeld* (2014) heeft voor Terschelling helaas geen uitsplitsing gemaakt naar de verschillende variëteitgebieden op het eiland. Voor het eiland als geheel is het resultaat dat zowel het regelmatig gebruik van de streektaal (p. III) als de spreekvaardigheid erin (p. IV) niet verder komt dan 30% van de bevolking. Dit zou voor het Midslands neerkomen op drie- à vierhonderd sprekers. Waarschijnlijk ligt het aantal toch wel iets hoger, al was het alleen maar omdat de beheersing voor het Oosters en vooral het Westers met 30% aan de hoge kant ingeschat lijkt. Bovendien functioneert het Midslands op het eiland ook wel als een soort van dialectische lingua franca.

Beheersingsniveau

Voor het gehele eiland wordt in de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014:3) gemeld dat 60 à 70% van de gehele bevolking de eilandvariëteit goed kan verstaan. Lezen lukt echter niet meer dan 40%. Specifiek voor het Midslands, dat nu eenmaal dichterbij het Nederlands staat, zullen die percentages ongetwijfeld toch wat hoger liggen.

Voor het kunnen schrijven van de variëteit komt het eiland niet boven de 10% uit. Omdat de spelling van het Midslands niet heel gemakkelijk en ook niet erg bekend is, zal dat percentage voor de middelste variëteit daar vast niet heel veel van afwijken.

7.4 Taalhulpmiddelen

Woordenboeken

Er bestaat geen woordenboek van het Midslands. Wel is er sinds een aantal jaren een groepje bezig om iets van dien aard samen te stellen. Zij behoeven dringend meer professionele ondersteuning.

Grammatica

Er bestaat geen grammatica van het Midslands. Wel zijn er grammaticale aantekeningen van Jo Smit overgeleverd, maar deze zijn niet uitgegeven, en zijn bovendien fragmentarisch van aard (Smit, n.d.). Het hoofdstuk over de klankleer van het Midslands in Knops *De spraakkunst der Terschellinger dialecten* (1954:107-121) heeft een historisch uitgangspunt, en is voor de kennis van de hedendaagse variëteit van beperkte waarde. Bovendien heeft Smit (1956) aangegeven dat de data lang niet overal betrouwbaar zijn.

Spellingwijzer

Een spellingwijzer ontbreekt. Nog sterker, over de spelling heeft binnen de woordenboekwerkgroep lange tijd onzekerheid bestaan. Kern blijven toch wel de voorstellen van wijlen Jo Smit (n.d.).

Digitale hulpmiddelen

Gezien het bovenstaande mag het geen verbazing wekken dat digitale hulpmiddelen voor het Midslands volkomen ontbreken.

7.5 Taalgebruik en draagvlak

Het Midslands functioneert vooral als gesproken taal.

Cultuur

's Winters wordt er met veel succes een theateravond in het Midslands gehouden.

Literaire publicaties in het Midslands zijn beperkt gebleven tot enkele gedichten van Jo Smit in de bloemlezing *De Mimmetaal. Schylgelâner leisboek* (Drachten, 1966). Dezelfde auteur heeft ook de *Reinaert* in het Midslands vertaald (ongepubliceerd gebleven).

Onderwijs

Voor zover bekend wordt er aan de variëteit in het onderwijs geen aandacht geschonken. Ook zijn er geen cursussen voor volwassenen.

Organisaties

Er is geen organisatie die zich specifiek richt op het Midslands. Het (informele) woordenboekgroepje is daar wel de kiem voor.

7.6 Behoeften

Documentatie

Van alle kleine variëteiten in Fryslân is de staat van documentatie van het Midslands (samen met het Zuid-Lauwerslands) het meest deplorabel. Vooral het woordenboekgroepje verdient dringend ondersteuning, maar aan een goed toegankelijke grammaticale beschrijving is eveneens behoefte. Ook een hedendaagse fonetische beschrijving ontbreekt.

Onderzoek

Nader onderzoek is op zijn plaats omdat het Midslands vanuit een contactlinguïstisch perspectief een van de interessantste Fries-Nederlandse mengvariëteiten is. Net als het Amelands is het niet alleen vanuit een andere variëteitsituatie ontstaan als de stadsvariëteiten op de vaste wal en functioneert het in een agrarische omgeving, maar ook, en dat is een verschil met het Amelands, heeft het altijd op korte afstand geleefd tot Friestalige burenen. Het is een interessante casus om na te gaan hoe herkomst van sprekers en taalcontact de variëteit de afgelopen eeuwen mede gevormd hebben. Daarnaast kent het Midslands een aantal linguïstische verschijnselen die het waard zijn om vanuit dat perspectief onderzocht te worden zoals de gepalataliseerde klinkers en het ontbreken van eindontstemming.

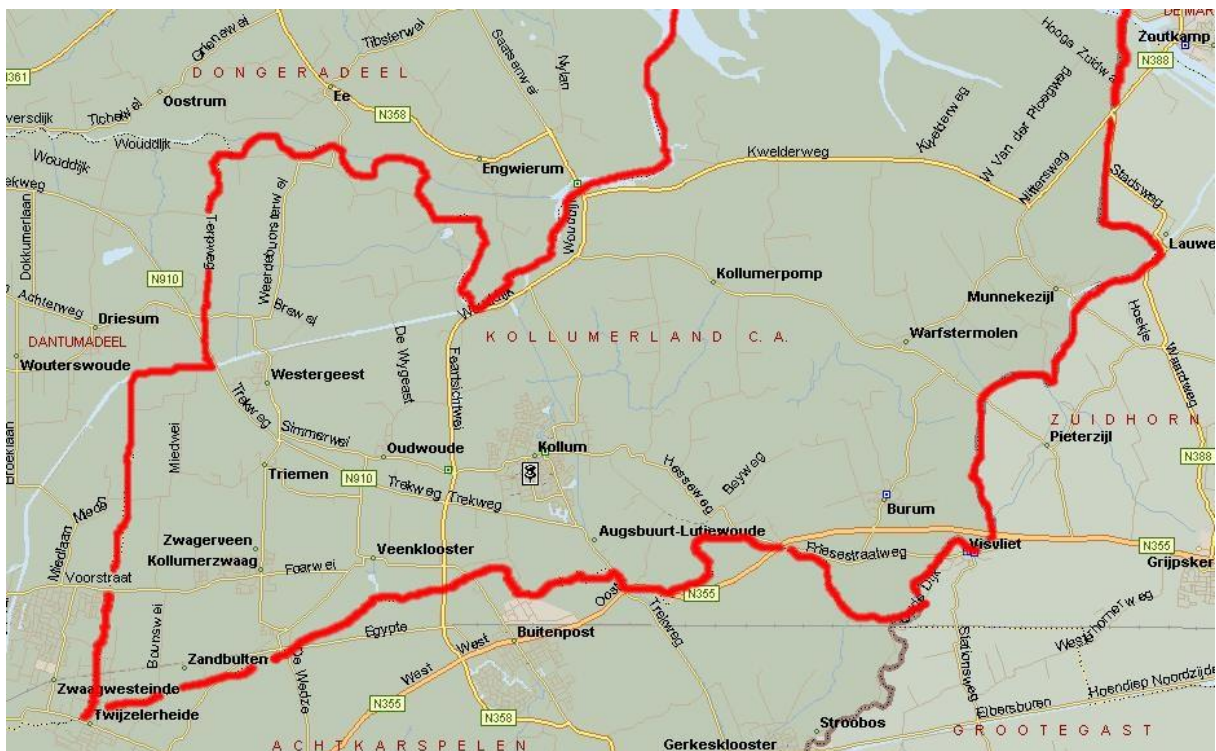
Infrastructuur

Zoals uit het voorgaande duidelijk moge zijn geworden: een infrastructuur voor het Midslands is er eigenlijk niet (met uitzondering van het eerder genoemde woordenboekgroepje).

8. Zuid-Lauwerslands

8.1 Afbakening

In het gebied ten oosten van Kollum en ten zuiden van het Lauwersmeergebied en in het uiterste noorden van de gemeente Achtkarspelen wordt ook een contactvariëteit gesproken. Als overkoepelende benaming wordt hier Zuid-Lauwerslands gehanteerd. In de dorpen Burum (605 inwoners), Munnekezijl (485 inwoners), Warfstermolen (205 inwoners), Kollumerpomp (480 inwoners), Gerkesklooster (815 inwoners) en Stroobos (330 inwoners) worden verschillende variëteiten gesproken die in de literatuur wel tot het Stadsfries worden gerekend, maar ook wordt, zeker voor de variëteit van Munnekezijl, gedacht aan het Westerkwartiers, een Saksische taalvariëteit die in het westelijke deel van de provincie Groningen de gangbare omgangstaal is (bron inwonersaantallen per 1 januari 2018: Fryslân in Cijfers. (2018)). Zo heeft Veldstra (2017) op een kaartje van het Westerkwartiers het taalgebied van Zuid-Lauwersland ingekleurd als Westerkwartiers. Tot op heden is er echter geen wetenschappelijk onderzoek naar de kenmerken van de contactvariëteiten van het Zuid-Lauwerslands gedaan. Het is niet duidelijk in welke mate de variëteiten Stadsfries dan wel Westerkwartiers zijn en in hoeverre de variëteiten onderling verschillen.

Figuur 8.1: De dorpen Kollumerpomp, Munnekezijl, Warfstermolen, Burum, Stroobos en Gerkesklooster (bron: <http://www.brandweerkollum.nl/brandweer/kaartkollumerland.htm>)

Het taalgebied Zuid-Lauwersland lag tot 1 januari 2019 voor het grootste gedeelte in de gemeente Kollumerland en Nieuwkrusland. Het betreft hier de plaatsen Burum, Munnekezijl, Warfstermolen en Kollumerpomp. Met ingang van het kalenderjaar 2019 is de gehele gemeente Kollumerland en Nieuwkrusland deel van de fusiegemeente Noardeast-Fryslân, met als hoofdplaats Dokkum (zie Figuur 4.3). De beide plaatsen Gerkesklooster en Stroobos liggen in de gemeente Achtkarspelen. Het dorp Stroobos, dat met Gerkesklooster een tweelingdorp vormt, lag tot 1993 voor een deel in de Groningse gemeente Grootegast. Om een einde aan de bestuurlijke deling van het dorp te maken, is de gehele nederzetting een Fries dorp geworden.

8.2 Linguïstische kenmerken

Tot op heden is geen wetenschappelijk onderzoek naar de linguïstische kenmerken van het Zuid-Lauwerslands gedaan. Evenmin bestaan er woordenlijsten van de taalvariëteit. Met geen enkele zekerheid is te zeggen tot welke overkoepelende taalvariëteit het gerekend kan worden. Evenmin is duidelijk of er binnen het Zuid-Lauwerslands variaties in levend gebruik zijn. Er zijn wel aanwijzingen voor dat de variëteit verschilt met het Stadsfries van het nabijgelegen Kollum. Zo komen in het Stadsfries van Kollum twee verschillende infinitieven voor, een uitgaande op -en en een op -e. Op grond van het weinig beschikbare bronnenmateriaal van het Zuid-Lauwerslands zou geconcludeerd kunnen worden dat de variëteit slechts een infinitief kent, de vorm op -en. Binnen het gehele taalgebied bestaat er verschil tussen de realisatie van de op schrift anlautende <g>: deze wordt of als explosief of als spirant uitgesproken.

8.3 Gebruikers

Er is weinig bekend over het gebruik van het Zuid-Lauwerslands. In elk geval wordt er weinig in geschreven. Er is dan ook nauwelijks bronnenmateriaal beschikbaar. Taalkundige informatie gebaseerd op geschreven taal is dus niet of nagenoeg niet beschikbaar. Uit de in het Kollumerpompsters geschreven inleiding van de poëziebundel *De Pomp: gedichtn yn ut Pompster dialect* van Eppie Dam (1988) is wel af te leiden dat de Pompster variëteit waarschijnlijk alleen de vorm op -en heeft, ook in de spelling gesyllabiseerd als -n. Het Zuid-Lauwerslands is nagenoeg geheel een gesproken taal, schriftelijke uitingen zijn slechts bij uitzondering aan te treffen. Jongeren merken wel op dat op social media de taal wel wordt geschreven, maar hier is geen onderzoek naar gedaan.

8.4 Taalhulpmiddelen

Er zijn voor het Zuid-Lauwerslands geen taalhulpmiddelen beschikbaar. Woordenlijsten en grammaticale beschrijvingen zijn in het verleden niet gemaakt. Het is niet bekend of er lokale initiatieven zijn hierin te voorzien.

8.5 Taalgebruik en draagvlak

In de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014) wordt voor het taalgebruik en het draagvlak de variëteit van Kollumerpomp afzonderlijk behandeld. Het is niet duidelijk of hiermee alleen de variëteit van dit dorp of ook die van de rest van het Zuid-Lauwerslands wordt bedoeld; het aantal respondenten van 71 voor alleen Kollumerpomp lijkt in elk geval erg hoog. Voor het Kollumerpompsters wordt een percentage moedertaalsprekers tussen 15 en 30 procent vermeld. Gezien de onduidelijkheid over wat wordt verstaan onder 'Pompsters' moeten we voorzichtig zijn met de interpretatie van deze percentages, maar het gaat in ieder geval, gezien het lage aantal inwoners om een klein absoluut aantal sprekers. Ruim 40% van de respondenten uit Kollumerpomp geven aan de plaatselijke variëteit nooit te spreken.

De *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014) rapporteert ook over het beheersingsniveau van het Kollumerpompsters. De verstaanbaarheid van de variëteit vormt geen enkel probleem. Ook het kunnen spreken scoort vrij hoog; rond de 70% is bij machte de variëteit (enigszins) te spreken, bijna de helft van de respondenten kan het (heel) goed kan spreken. Het lezen van de variëteit kost wel iets meer moeite, terwijl het schrijven erg laag scoort. Minder dan 10% heeft aangegeven dat ze het (heel) goed kunnen schrijven (in concreto: een handvol mensen). Aangezien de variëteit nagenoeg alleen als gesproken taal functioneert, is vooral deze laatste score begrijpelijk. Dat het lezen desondanks toch nog redelijk scoort, heeft er uiteraard mee te maken dat de beheersing van het Nederlands een goed uitgangspunt is voor het kunnen lezen van het Pompsters. In de *Streektaalenatlas 2014. Streektaalen in beeld* (2014:23) wordt tevens gemeld dat met een 3,2 op een puntschaal van 5 door de respondenten is aangegeven positief tegenover aandacht voor het Kollumerpompsters op de basisschool te staan. Kinderen zijn nog iets positiever.

8.6 Behoeften

In de eerste plaats is er dringend behoefte aan de inventarisatie van het Zuid-Lauwerslands, ook in relatie tot het Stadsfries van Kollum. Over de Kollumer mengtaalvariëteit is ook weinig bekend en door het Zuid-Lauwerslands, inclusief het Kollumers gelijktijdig in kaart te brengen, kan een goed beeld verkregen worden van de relatie tussen alle variëteiten in het uiterste zuidoosten van de gemeente Noardeast-Fryslân. De tijd dringt aangezien alles erop wijst dat het Zuid-Lauwerslands in afnemende mate wordt overgedragen aan volgende generaties. Voor de bestudering en beschrijving van de taal is het noodzakelijk alle beschikbare teksten te digitaliseren en in het onderzoek te betrekken. Op basis van de inventarisatie en beschrijving van het Zuid-Lauwerslands kunnen woordenlijsten van de variëteiten hulp bieden aan sprekers die hun eigen taal op schrift willen stellen. Vooral van het Zuid-Lauwerslands zijn zeer weinig geschreven bronnen beschikbaar. Inventarisatie van de variëteit is hierdoor nagenoeg helemaal afhankelijk van sprekers van de variëteit.

De voorbereiding van dit rapport heeft geleid tot enkele subsidieaanvragen voor een eerste fase van de basisdocumentatie. Met steun van de Gemeente Kollumerland en Nieuwkruisland, Gemeente Achtkarspelen en het Frysk Akademyfûns kan hiermee gestart worden.

Literatuurverwijzingen

- Aalbers, Wim. 2016. *Taalgids Foar Ut Franekers*. Franeker.
- "Aerden Plaats." 2017. <http://www.aerdenplaats.nl/>.
- Andringa, N., J. Dijkstra, L. Oldersma, J. Sinnema, S. van der Woude, S. Ypenga, D. Zeinstra, en (eindred:) G. Meijer. 1994. *Pâdwizer voor de Bildtse bronnen*. St.-Annaparochie: Stichting Ons Bildt.
- Beeld en Geluid. (n.d.). *Beeld en geluid. Proza en Poëzie van Ameland's dodem*. Ballum: Stichting De Oude Pôlle.
- Bezooijen, Renée van. 2006. *Het raadsel van de ratelaar. Rondom de r in het Leewarders en het Fries*. Ljouwert: Fryske Akademy.
- "Bildts Dokumintasisintrum." 2017. <http://www.bildtsdokumintasisintrum.nl/>.
- "'t Bildts Aigene." 2017. <http://www.bildtsaigene.nl/>.
- Blokzijl, Rianne. 2017. "Doeltaal as fiertaal yn it fuortset ûnderwiis." Scriptie NHL Stenden Hogeschool Ljouwert.
- Bree, Cor van en Arjen P. Versloot. 2008. *Oorsprongen van het Stadsfries*. Ljouwert: Fryske Akademy / Afûk.
- Burg, Anne C.B. van der. 1991. *Woordeboek van ut Leewarders*. Fryske dialektstúdzjes 6. Ljouwert: Fryske Akademy.
- Burger, H. 1944. *Avondrood: bloemlezing en overzicht der Stadfriesse, Bildtse en Amelandse letteren*. Assen: Van Gorcum.
- Buwalda, H.S., S.H. Buwalda, A.C.B. van der Burg, en H. Sijens. 2013. *Woordeboek fan 't Bildts*. St.-Anne: HDU.
- Buwalda, H.S. en [bewerker] S.H. Buwalda. 1980. *Hoe skrive wy 't in 't Bildts? 'n Handlaiding foar de spelling, en inkele dingen út 'e spraakkûnst [1e druk 1963]*. Lúwt/Ljouwert: Fryske Akademy.
- Dam, Eppie. 1988. *De Pomp; gedichtn yn ut Pompster dialect*. Enschede: De oare útjouwerij.
- Duijff, Pieter. 1998. *Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten*. Rige Fryske dialektstúdzjes 8. Fryske Akademy.
- . 2002. *Fries en Stadsfries*. Taal in stad en land 2. Den Haag: SDU Uitgevers.
- . 2008. "It Stedfrysk en it Kollumersk." Niet gepubliceerde lezing.
- Edufrysk. 2018. <https://bildts.edufrysk.nl/>.
- Feitsma, Anthonia. 1961. *Frysk út de 18de ieu III*. Estrikken, XXII. Grins: Frysk Ynstitút.
- Fokkema, Klaas. 1937. *Het Stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V.
- Fryslân in Cijfers. 2018. <https://www.friesland.databank.nl>.
- Gemeente Het Bildt*. 2017. <https://www.hetbildt.nl/over-de-gemeente/>.
- Halbertsma, Joost Hiddes. 1869. "Lexicon Frisicum B." Tresoar Leeuwarden.
- Harlinges, mien taaltsje. Van pienehasses tot gatsjepanne*. 2014. Harlingen: Vereniging "Oud Harlingen."
- Heeringa, Wilbert. 2005. "Dialect Variation in and around Frisia: Classification and Relationships." *Us Wurk; Tydskrift Foar Frisistyk* 54 (3–4): 125–167.
- Herindeling*. 2017. <http://www.herindeling.frl/>. Niet meer online beschikbaar.
- Hoekstra, E. 2012. "Fries substraat in de syntaxis van het West-Fries: oorsprong en implicatie van het onderscheid tussen infinitief en gerundium en hun syntactische distributie." *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy* 74, 151-172.
- Hoekstra, Eric. en Marjo van Koppen. 2001a. "Het Bildts als resultaat van Fries-Hollands taalcontact." *Language contact. Substratum, superstratum, adstratum in Germanic languages*, Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik, 54 (D. Boutkan en A. Quak): 89–106.
- . 2001b. "Het diminutiefsysteem in het Bildts: Fries of Hollands?" *Language contact. Substratum, superstratum, adstratum in Germanic languages*, Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik, 54 (D. Boutkan en A. Quak): 107–116.
- Jansen, Mathilde. 2010a. *Een echte Amelander spreekt dialect*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- . 2010b. *Language Change on the Dutch Frisian Island of Ameland. Linguistic and sociolinguistic findings*. Amsterdam: Vrije Universiteit. http://www.lotpublications.nl/Documents/240_fulltext.pdf.

- Jeltema, A. 1768. *Het vermaak der slagterij, of Geschiedkundig verhaal van de hedendaagsche handelwijze, by zommige Friesche stedelingen gebruikelijk, aangaande het koopen en verzorgen van hun slagvee, ...; alles vervat in eenen boertigen brief van den 19 November 1768, geschreven in eenen platte Leeuwarder taal*. Leeuwarden: Drukkerij A. Jeltema.
- Jonkman, Reitze en Arjen Versloot. 2013. *Fryslân, land van talen. Een geschiedenis*. Leeuwarden: Afûk.
- Jonkman, Reitze Johannes. 1993. *It Leewarders. In taalsosjologysk ûndersyk nei it Stedsk yn ferhâlding ta it Nederlânsk en it Frysk yn Ljouwert*. Ljouwert: Fryske Akademy.
- "Kaizerin fan Ouwesyl." 2017. <https://www.hetgraauwepaard.nl/de-kaizerin-fan-ouwesyl>.
- "Kemissy Meertalighyd." 2017. <http://www.meertalighyd.nl/>.
- Klinkenberg, Edwin, Reitze Jonkman en Nika Stefan. 2018. "Taal yn Fryslân. De folgjende generaasje." 2018. Ljouwert / Leeuwarden: Provinsje Fryslân.
- Knop, G. 1946. "De taal (= hoofdstuk VIII)." In *Schylgeralân. Een beschrijving van land en volk van het eiland Ter-Schelling*, 66–83. Nederlands Volksleven, I. Leiden: Burgersdijk & Niermans.
- . 1954. *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V. - G.A. Hak & Dr. H.J. Prakke.
- Kok, A. 2007. *Aastermiede & Wachthuisplak – Veldnamen op Terschelling in duin en polder*.
- Koldijk, Jan Dirk. 2004. *Het Bildts, zijn wezen, herkomst en problematiek: Een dialectgeografisch en historisch onderzoek*. Ljouwert / Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Kuiken, C.J. 2013. *Het Bildt is geen eiland: Capita cultuurgeschiedenis van een vroegmoderne polder in Friesland*. Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Instituut.
- Matras, Yaron, and Peter Bakker. 2008. *The Mixed Language Debate: Theoretical and Empirical Advances*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Oud, A.G. 1987. *Woa'deboek fan ut Amelands*. Ljouwert: Fryske Akademy.
- Oud, Anton G. 2016. *Groat Amelander Woa'deboek*. Redactie: Siebren Dyk. Rige Fryske Dialektstúdzjes 12. Ljouwert / Leeuwarden: Fryske Akademy / Afûk.
- Popkema, Anne Tjerk, Pieter Duijff, Peter Boersma en Hilda Groenesteyn. 2018. *Sprookjes fan Grimm in ut Stadsfrys*. Groningen: Taalbuero Popkema.
- Programmabegroting 2019*. 2018. Gemeente Waadhoeke.
- Sluis, Paulus van. 2015. *Seven Perspectives on Bildts: The Bildts Language Status in a European Context*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Sluis, Paulus van, Eric Hoekstra en Hans Van de Velde. 2016. "Bildts as a mixed language." *International Journal of the Sociology of Language* 242: 59-80.
- Smit, Jo. 1956. "Knop syn Skylger spraekleare." *Us Wurk: Tydskrift foar Frisistyk* 5: 25–37.
- . 1966. "Foorwoord." In *De mimmetaal; Schylgelâner leisboek*, 5–8. Drachten: Laverman.
- . n.d. *Aantekeningen Meslânzers*. Bewaard op de Fryske Akademy.
- "Stichting Ons Bildt." 2017. <http://www.stichtingonsbildt.nl/>.
- Streektalenatlas 2014. Streektalen in beeld*. 2014. Provinsje Fryslân. <https://friesland.databank.nl/Jive/Report?id=21>.
- Veldstra, Geert. 2017. "Westerkwartiers is de ultieme mengtaal." *Friesch Dagblad*, 21 augustus 2017.
- Versloot, Arjen 2017. "On the Nature of Mixed Languages: The Case of Bildts." *International Journal of the Sociology of Language* 248: 113–136.
- Winkler, J. 1874. *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. Deel I. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Bijlagen

Bijlage 1. De onderzoeksopdracht van de Taalunie (10-5-2017)

Onderzoeksvragen ten behoeve van taalkundige samenwerking

Overzicht en beschrijving van gemengde variëteiten van Nederlands en Fries. Over welke talen hebben we het en welke niet, en wat is erover bekend?

Overzicht van wetenschappelijke literatuur over gemengde variëteiten van Nederlands en Fries en inventarisatie van inzichten en leemten, inclusief aanleg van een digitale database met publicaties, die zo veel mogelijk wordt ontsloten.

Overzicht van partijen en organisaties die met gemengde variëteiten van Nederlands en Fries bezig zijn en wat ze er ten behoeve van doen.

Overzicht van bestaande bronnen en basismaterialen voor gebruikers van gemengde variëteiten van Nederlands en Fries, zoals woordenlijsten, digitale databases, talige hulpmiddelen en andere mogelijke faciliteiten.

Overzicht van noden en wensen van gebruikers van gemengde variëteiten van Nederlands en Fries, met name met het oog op maatschappelijke benutting.

Opzet van een eerste documentatie-, onderzoeks- en ontwikkelingsagenda, met inbegrip van noodzakelijkheids- of wenselijkheids- én haalbaarheidsindicaties.

Overzicht van samenwerkingspartners en ondersteuningsmogelijkheden voor concrete projecten in het kader van de bovengenoemde agenda, met aandacht voor realisatie en integratie binnen reguliere werkingen en financieringen.

Bijlage 2. Het programma van de veldraadpleging (7-10-2017)

09.00	Inloop
09.30	Opening door Boukje Tol (wethouder gemeente Het Bildt)
09.45	Hans Van de Velde (FA): Aanleiding en doelen van de bijeenkomst
09.50	Alex Riemersma (NHL Stenden / provinsje Fryslân): Het streektaalbeleid van de Provinsje Fryslân
10.00	Eric Hoekstra (FA): Het Bildts, een paradijs voor linguïsten
10.10	Abel Darwinkel (Huus van de Toal): Praktijkervaringen uit Drenthe
10.30	Voorstelronde deelnemers
	Werkwinkels (gespreksleiders)
11.00	Taaloverdracht thuis en in de voorschoolse opvang (Jelske Dijkstra, FA)
11.15	Taal leren met en door volwassenen (Pieter Duijff, FA)
11.30	Mengvariëteiten als cultureel erfgoed (Siebren Dyk, FA)
11.45	Zorg en ouderen (Douwkje Douma, Afûk)
12.00	Publieke en sociale media (Hans Van de Velde, FA)
12.15	Taalbehoeften van bevolking en gemeenten (Douwkje Douma, Afûk)
12.30	Lunch en discussie over concrete behoeften voor de onderzoeks- en taalplanningsagenda
13.15	Afsluiting
13.30	Einde van de studiebijeenkomst

Bijlage 3. De vragenlijst van de veldraadpleging

2017-07-14

Inventarisatie- en onderzoeksvragen t.b.v. Studiedag over '**Contactvariëteiten Fries-Nederlands**' d.w.z. kleine mengtalen Nederlands-Fries in Fryslân (Hindeloopers)

Wanneer: zaterdag 7 oktober 2017; tijd: 9.00-13.30 uur

Waar: Aerden Plaats, ds. Schuilingstraat 4-6, 9078 WD Oudebildtzijl (tel.: 0518.421.012)

Opgeven bij + Inventarisatie graag terugsturen aan: HVandeVelde@fryske-akademy.nl

RESPONDENT: Deze vragenlijst is ingevuld door:

Naam	
Email-adres	
Vertegenwoordiger van Organisatie / Instelling	
Voorkeur: Vrijdag 6 oktober 2017; 13.00-17.30 uur	
Aantal personen	
Voorkeur: Zaterdag 7 oktober 2017; 9.00-13.30 uur	
Aantal personen	

Overzicht en beschrijving van contactvariëteit / gemengde variëteiten van Nederlands en Fries. Over welke talen hebben we het en wat is erover bekend?

1 NAAMGEVING

1.1 Hoe heet de contactvariëteit in de eigen taal?	
1.2 Hoe heet de contactvariëteit in het Nederlands?	
1.3 Hoe heet de contactvariëteit in het Fries?	

2 SPREIDING

2.1 In welke plaats(en) / buurten / dorpen / gehuchten wordt de contactvariëteit gesproken?

Namen invullen:

2.2 Op welke openbare locaties en hoe frequent wordt de contactvariëteit gesproken / is deze te beluisteren?

LOCATIES	DAGELIJKS	WEKELIJKS	MAANDELIJKS	VRIJWEL NIET
Marktplaats en winkels				
Sportveld en sportkantine				
Schoolplein				

Hangplekken voor jeugd ('keet')				
Bibliotheek				
Kerkplein				
Multifunctioneel / Verenigingsgebouw				
Bejaardentehuis				
Overig				

2.3 In welke leeftijdscategorieën wordt de contactvariëteit gesproken?

LEEFTIJDEN	DAGELIJKS	WEKELIJKS	MAANDELIJKS	VRIJWEL NIET
0- 12 jaar				
13-29 jaar				
30-49 jaar				
50-69 jaar				
70>				

3 PRESENTIE & ZICHTBAARHEID

3.1 In hoeverre is de contactvariëteit present in de lokale media?

Zijn er voorbeelden van (dorps)krant en lokale omroep (radio / tv)?

3.2 Zijn er voorbeelden van zegswijzen, typerende uitspraakvormen; bijnamen en scheldnamen van personen in de contactvariëteit?

3.3 Zijn er voorbeelden van versjes / liedjes in de contactvariëteit?

3.4 Zijn er voorbeelden van koormuziek / amateurtoneel / cabaret / variété / musical?

3.5 Zijn er boeken / boekjes voor kinderen?

3.6 Zijn er boeken / boekjes voor volwassenen?

3.7 Zijn er boeken / boekjes over de contactvariëteit?

3.8 Zichtbaarheid: op welke openbare locaties kun je uitingen in de contactvariëteit zien (en lezen)? Benamingen, opschriften, affiches, wegwijzers

Overzicht van partijen en organisaties die met gemengde variëteiten van Nederlands en Fries bezig zijn en wat ze er ten behoeve van doen.

4 ORGANISATIE

4.1 Welke organisatie(s) houdt (houden) zich bezig met de contactvariëteit?

Naam organisatie	
Contactpersoon	
Adres	
Postcode / Plaats	
Telefoon	
Emailadres	

Belangrijkste activiteiten van de organisatie in de afgelopen jaren

Belangrijkste ambities voor de komende vier jaar

4.2 Welke persoon (personen) geldt (gelden) als icoon van de contactvariëteit?

4.3 Welke persoon (personen) kan (kunnen) fungeren als 'stakeholder' of woordvoerder?

4.4 Met welke lokale organisaties / instellingen wordt samengewerkt?

5 BEHOEFTE

Overzicht van behoeften en wensen van gebruikers van gemengde variëteiten van Nederlands en Fries, met name met het oog op maatschappelijke benutting.

Wat zijn de behoeften om de activiteiten en de ambities te kunnen ontplooiën?

Behoeften op het gebied van (corpus planning): spelling, woordenboek, grammatica; digitalisering behoren tot de taak van de Fryske Akademy. Het gaat hier om andere wensen en behoeften.

5.1 Speciaal voor jongeren 12-29 jaar: Wat zouden jullie graag met / in de taal doen?

Wat hebben jullie daarvoor nodig?

5.2 Behoeften op het gebied van lees- en leermiddelen voor kinderen?

5.3 Behoeften op het gebied van leesboeken voor volwassenen?

5.4 Behoeften op het gebied van vertalingen van literatuur / kinderliteratuur?

5.5 Behoeften op het gebied van amateurtoneel / koren?

5.6. Behoeften op het gebied van radio / tv / internet?

5.7 Behoeften op het gebied van cursussen voor volwassenen?

5.8 Behoeften op het gebied van scholing van leerkrachten (voorschools en basisonderwijs)?

5.9 Behoeften van / voor speciale doelgroepen zoals werkers in de gezondheidszorg?

5.10 Nog andere wensen en behoeften

